

ΕΘΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ, ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ. 19ος-20ός ΑΙΩΝΑΣ

Η Ευρώπη είναι δημιούργημα της ιστορίας –το ίδιο άλλωστε συμβαίνει με τα σύνορα, τις περιοχές, τα κράτη καθώς και τα έθνη που την αποτελούν. Δεν πρόκειται για «αρχέτυπα» αλλά για «κατασκευές». Ίσως μοιάζουν με «έργα τέχνης», όπως θα υποστήριζε ο Jacob Burckhardt, που προέκυψαν από οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές διαδικασίες. Αποτελούν προϊόντα «ταυτοτήτων» φαντασιακών, επινοημένων ή κατασκευασμένων, οι οποίες αναδείχθηκαν μέσα από τη διαμόρφωση κοινοτήτων («Vergemeinschaftung»), τη δημιουργία κοινωνιών αγοράς, και την κοινωνία των πολιτών («Vergesellschaftung»)· αποτέλεσμα της συγκρότησης των περιφερειών, των κρατών και τέλος των εθνών. Επισημάνσεις που υπαινίσσονται ότι: υπάρχει ακατέργαστο υλικό προς διαμόρφωση, και σύνθετες ιστορικές διαδικασίες κατά τις οποίες διαμορφώνονται ταυτότητες, αλληλεπιδράσεις, συσχετισμοί, θεσμοί, δίοδοι επικοινωνίας ακόμη και εκδηλώσεις βίας. Δε θα πρέπει να ξεχνούμε ότι και οι δύο παράμετροι είναι εξίσου σημαντικές.

Θέμα αυτού του άρθρου είναι τα έθνη-κράτη και οι εθνικισμοί: υπάρχουν πολλά ερωτήματα που τίθενται προς συζήτηση –ορισμένα είναι απλά, παραμένουν όμως ουσιαστικώς αναπάντητα. Γιατί τα έθνη και τα κάθε είδους «εθνικά» φαινόμενα είναι τόσο σημαντικά; Είναι πράγματι αναγκαία; Υπάρχουν εναλλακτικές λύσεις; Μήπως το εθνικό στοιχείο αποδεικνύεται ισχυρότερο του θρησκευτικού, του ταξικού ή του γενετικού, επειδή όλες οι κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες καθώς και οι οργανισμοί αναφέρονται σε συγκεκριμένη εδαφική επικράτεια;

Μήπως θα πρέπει να αναζητήσουμε πρόσθετους παράγοντες; Πόσο αυταπόδεικτες οντότητες είναι η «Γαλλία» ή η «Ισπανία»; Ήταν αναπόφευκτη η ενοποίηση της Γερμανίας και της Ιταλίας; Για ποιο λόγο ο εθνικισμός υπήρξε τόσο δημοφιλής κατά τη διάρ-

κεια των δύο τελευταίων αιώνων, έτσι ώστε να δημιουργείται η εντύπωση ότι δε θα ξεπεραστεί ποτέ; Και πώς τελικά επιδρούν οι εθνικές ταυτίσεις και οι εθνικισμοί στους λαούς, στις κοινωνικές ομάδες, στους θεσμούς και στην πολιτική; Τέλος πώς προσδιορίζεται η σχέση ζημίας-κέρδους; Δεν προτιθέμαι να απαντήσω σε όλα αυτά τα μείζονα ερωτήματα. Θα ασχοληθώ με δύο θέματα: με τα έθνη-κράτη, καθώς και με τα έθνη και τους εθνικισμούς στην Ευρώπη. Θέματα που το καθένα παρουσιάζει δύο διαφορετικές όψεις.

1. Πώς τα «εθνικά» φαινόμενα σχετίζονται με διαδικασίες κοινωνικές και ειδικότερα με τον κοινωνικο-οικονομικό, πολιτισμικό και πολιτικό εκσυγχρονισμό; Με ποιους τρόπους συνδέονται με τα κράτη και τους θεσμούς τους, ειδικότερα στα δημοκρατικά πολιτικά συστήματα που βασίζονται στην αρχή της αυτοδιάθεσης;

2. Για ποιους λόγους οι εθνικές συνειδήσεις και οι εθνικισμοί των γηραιών κρατών της Δυτικής Ευρώπης εμφανίστηκαν τόσο νωρίς, για ποιους λόγους υπήρξαν και παρέμειναν τόσο ισχυροί και με ποιο τρόπο η εξέλιξή τους έχει συνδεθεί με τις αντίστοιχες κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες; Και δεύτερον σε ποιους παράγοντες οφείλεται η εμφάνιση των «ύστερων περιφερειακών εθνικισμών που στράφηκαν εναντίον του κράτους» (Linz)¹ και οι οποίοι ανέδειξαν τη σχέση μεταξύ των κεντρικών κρατών και των περιφερειών τους σε κυρίαρχο παράγοντα της πολιτικής στη Δυτική Ευρώπη τον 20ό αιώνα;

Θα επιχειρήσω να απαντήσω στα ερωτήματα αυτά με βάση τους παρακάτω τέσσερις άξονες:

1. Έθνη-κράτη, έθνη και εθνικισμός: περιεχόμενο και ορισμοί.
2. Οικοδόμηση των εθνών, εκσυγχρονισμός και εκδημοκρατισμός.
3. Οι εθνικισμοί των παλαιών κρατών.
4. Οι εθνικισμοί και οι τοπικισμοί της περιφέρειας.

1. J.J. Linz, «Early State-Building and Late Peripheral Nationalisms against the State: The Case of Spain», στο S.N. Eisenstadt - S. Rokkan (επιμ.), *Building States and Nations. Analyses by Region*, τόμ. 2, Μπέβερν Χιλς 1973, σ. 32-116. Για τα σχόλια καθώς και για την όλη προβληματική θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Andreas Helle και τον Klaus-Jürgen Nagel.

1. ΕΘΝΗ-ΚΡΑΤΗ, ΕΘΝΗ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ: ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΙ

Ανατρέχοντας στην ιστορία των παλαιών κρατών της Δυτικής και Νοτίου Ευρώπης, όπως η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Γαλλία, η Αγγλία και Σκοτία (μετέπειτα Μ. Βρετανία) διαπιστώνουμε ότι αρχικά υπήρξαν κράτη και όχι έθνη. Στον 17ο και στις αρχές του 18ου αιώνα οι διαδικασίες συγκρότησης των κρατών είχαν σχεδόν ολοκληρωθεί με την εγκαθίδρυση της κοινοβουλευτικής αρχής στη Βρετανία και του γραφειοκρατικού απολυταρχισμού στην ηπειρωτική Ευρώπη. Τα κράτη συγκροτήθηκαν στο πλαίσιο περιοχών, με ιδιόμορφες και ποικίλες παραδόσεις και θεσμούς, οι οποίες αποτέλεσαν στη συνέχεια τον «ιστορικό» τους χώρο. Οι επιμέρους περιφέρειες και τα αστικά κέντρα παρέμειναν σημαντικά πεδία καθημερινής επικοινωνίας και εμπορικών συναλλαγών, καθώς διασφάλιζαν, ακόμη και στα απολυταρχικά καθεστώτα, σημαντικό αριθμό προνομίων και ελευθεριών στους τοπικούς και επαρχιακούς φορείς. Δε θα πρέπει να λησμονούμε όμως ότι η εκβιομηχάνιση στην Ευρώπη συντελέστηκε κατ' αρχήν στις περιφέρειες.²

Στην πορεία, ο ρόλος του κράτους αναβαθμίστηκε σημαντικά για τρεις κυρίως λόγους: πρώτον, γιατί οι κρατικοί λειτουργοί – στρατιωτικοί και πολιτικοί – οι φοροεισπράκτορες και γραφειοκράτες, τα υψηλά στελέχη της διοίκησης και των εμπορικών επιχειρήσεων συνειδητοποίησαν ότι το κράτος όχι μόνο μονοπωλούσε την άσκηση εξουσίας αλλά και ότι το μεγαλύτερο μέρος της νομοθετικής, φορολογικής και θεσμικής λειτουργίας συντελούνταν ομοιόμορφα μέσα στα όρια των κρατικών συνόρων. Δεύτερον, ότι το κράτος απαιτούσε πειθαρχία και νομιμοφροσύνη από τους πολίτες της επικράτειας. Και τρίτον, ότι οι επιμέρους εκσυγχρονιστικές διαδικασίες είχαν κατά βάση κρατική και όχι τοπική ή περιφερειακή διάσταση. Τα «έθνη» (με τη σύγχρονη έννοια του όρου)

2. Βλ. C. Tilly (επιμ.), *The Formation of National States in Modern Europe*, Πρίνστον 1975· J. Breuilly, *Nationalism and the State*, Μάντσεστερ 1982· G. Poggi, *The Development of the Modern State*, Στάντφορντ 1978· L. Greenfeld, «Nationalism. Five Roads to Modernity», Cambridge Mass. 1992, εργασία που βασίστηκε στη σημαντική μελέτη του Otto Hintze (ειδικότερα: *Staat und Verfassung*, Göttingen 1962)· G. Oestreich, «Stuk-turprobleme des europäischen Absolutismus», στο *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 55., 1968, σ. 329-347· για το θέμα της εκβιομηχάνισης βλ. S. Pollard, *Peaceful Conquest. The Industrialization of Europe*, Οξφόρδη 1981.

δε διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη διαδικασία οικοδόμησης των δυτικοευρωπαϊκών κρατών, καθώς ήρθαν αργότερα στο προσκήνιο.

Η μετεξέλιξη των κρατών σε «εθνικά κράτη» συντελέστηκε στη Δυτική Ευρώπη μετά τη Γαλλική Επανάσταση και τον Μεταρρυθμιστικό Νόμο στη Βρετανία, μέσα από τη διαδικασία του εκδημοκρατισμού της πολιτικής ζωής. Το κράτος-έθνος είναι στην πραγματικότητα μια επινόηση των δυτικοευρωπαϊκών κρατών η οποία γρήγορα διαδόθηκε στην Κεντρική Ευρώπη (την παλιά Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία) καθώς και στις πολυεθνικές αυτοκρατορίες της ανατολικής και νοτιοανατολικής. Σύντομα επικράτησε ανά τον κόσμο. Τα οικονομικά επιτεύγματα που υποσχόταν, η δυνατότητα πολιτικής κινητοποίησης και ενσωμάτωσης των μαζών—προϋπόθεση απαραίτητη για την ανατροπή της καθεστηκυίας τάξης—τα εχέγγυα που πρόσφερε στην τήρηση και εφαρμογή του νόμου, τον κοινοβουλευτικό έλεγχο και την πολιτική συμμετοχή, καθώς και η δυνατότητα θεσμικής κατοχύρωσης των πολιτικών και κοινωνικών συγκρούσεων που εξασφάλιζε—όλα αυτά μαζί ανέδειξαν το εθνικό κράτος σε μια ιδιαίτερα ελκυστική προοπτική. Η δυναμική αυτής της διαδικασίας αναλύθηκε λεπτομερώς από τον Stein Rokkan, τον Ernest Gellner και άλλους μελετητές.³

Το έθνος-κράτος γεννήθηκε στη Γαλλία και στη Βρετανία, γιατί πρώτες οι δύο αυτές χώρες, μετά τις Ηνωμένες Πολιτείες, αναμόρφωσαν το πολιτικό τους σύστημα, ενώ παράλληλα η προηγμένη κρατική τους συγκρότηση εξασφάλισε μια πολιτισμική και γλωσσική ομοιογένεια κυρίως στις τάξεις των ελίτ διά της μεθόδου του αποκλεισμού. Η πολιτισμική ανομοιογένεια της Ισπανίας—σήμερα μιλούμε για τέσσερις διαφορετικές «εθνικότητες»—δεν εμπόδισε τις άρχουσες ελίτ της χώρας να θεωρήσουν από τον 19ο και μετά ότι η πατρίδα τους αποτελούσε ένα έθνος-κράτος. Δεν εμπόδισε επίσης τη μερίδα εκείνη των Πρώσων και Βαυαρών που

3. S. Rokkan, «Nation Building: A Review of Models and Approaches», στο *Current Sociology*, 19, 3., 1971, σ. 7-38· P. Flora, Stein Rokkan's αναφορικά με το μακρο-οικονομικό μοντέλο της Ευρώπης στο (των ιδίων), *State Economy and Society in Western Europe 1815-1975*, τόμ. 1, Φραγκφούρτη 1983, σ. 11-26· E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Ithaca 1983, μτφρ. και στα ελληνικά Ernest Gellner, *Έθνη και εθνικισμός*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992. Βλ. επίσης: M.R. Lespius, «Der europäische Nationalstaat: Erbe und Zukunft», στο (των ιδίων), *Interessen, Ideen und Institutionen*, Olpaden 1990, σ. 256-269.

αντιστάθηκαν στη Γερμανική Ενοποίηση να θεωρήσουν, ήδη από τη δεκαετία του 1860, ότι η Πρωσία και η Βαυαρία αποτελούν έθνη-κράτη—όπως, η Γαλλία και η Βρετανία—παρά την πολυπληθή εθνότητα των Πολωνών στο πρωσικό έδαφος και την παράλληλη ενίσχυση του γερμανικού εθνικιστικού κινήματος.

Τι είναι τελικά ένα έθνος-κράτος; Δύσκολη η απάντηση, όπως με δυσκολία μπορούμε να ορίσουμε οτιδήποτε εμπεριέχει τον όρο «έθνος». Για ορισμένους, κάθε σύγχρονο ή «περίπου» σύγχρονο («σύγχρονο» με την έννοια του μη φεουδαρχικού) κράτος αποτελεί *de facto* έθνος-κράτος (σε αντιδιαστολή με υπερεθνικούς ή διεθνείς οργανισμούς). Αν δεχτούμε τον ορισμό αυτό, τότε το έθνος ορίζεται ως το σύνολο των πολιτών μιας κρατικής οντότητας, όπως οι αμερικανοί και γάλλοι επαναστάτες ή ακόμη και οι πρώτοι «*Verfassungspatrioten*». Το έθνος-κράτος ορίζεται όμως και με άλλους τρόπους. Τις περισσότερες φορές ο όρος παραπέμπει σε κάποιο πρόγραμμα ή σχέδιο, συνήθως ουτοπικό, που υποστηρίζεται από «εθνικιστές» και το οποίο υποδηλώνει ότι οι δύο βασικές πολιτικές οντότητες της σύγχρονης εποχής, το κράτος και το έθνος, πρέπει να συμπίπτουν—είτε ολοκληρωτικά είτε κατά το μέγιστο δυνατό.

Στην πιο ιδεατή εκδοχή σε κάθε έθνος αντιστοιχεί ένα και μόνο κράτος (σύμφωνα με την αρχή της αυτοδιάθεσης, που ισχύει και για τους λαούς που δεν έχουν αποκτήσει το δικό τους κράτος): ενώ δικαίωμα διαβίωσης σε ένα κράτος έχουν αποκλειστικά όσοι ανήκουν στο «έθνος» («Η Ρουριτανία στους Ρουριτανούς. Όλοι οι μη Ρουριτανοί έξω!»). Η ιστορική πραγματικότητα σπάνια, ακόμη και στις καλύτερες περιπτώσεις, επιβεβαιώνει το ουτοπικό αυτό σχήμα και ως εκ τούτου για μεθοδολογικούς λόγους επιβάλλεται ο ορισμός των αναλυτικών κατηγοριών «εθνικισμός» και «έθνος». Αν ο εθνικισμός αντιμετωπιστεί ως πολιτική ιδεολογία, νομιμοποιείται η πρόταξη του «εθνικού» συμφέροντος στη χάραξη της πολιτικής, γίνεται αποδεκτή η ανωτερότητα των πολιτισμικών, θρησκευτικών ή βιολογικών αξιών σε σχέση με άλλες, και η «ιδιαιτερη αποστολή» του κάθε έθνους. Παράλληλα, το «έθνος» ως «συλλογικότητα» υπερισχύει κάθε κοινωνικής, θρησκευτικής, τοπικής ή φυλετικής ομάδας που ενυπάρχει σε αυτό· ως εκ τούτου καλείται ο καθένας να δηλώνει την υποταγή του. Προσπαθώντας να αποσαφηνίσω την έννοια του έθνους, θα το όριζα κατ' αρχήν ως μία ιστορικά παγιωμένη κοινωνική συλλογικότητα, της οποίας

η «ταυτότητα» προσδιορίζεται από έναν κοινώς αποδεκτό κώδικα που κάθε φορά έχει διαφορετικά σημεία αναφοράς: τη γλώσσα και τον πολιτισμό —αυτό που θα ονομάζαμε «εθνότητα»— τη θρησκεία, την πολιτική, τους θεσμούς, παράγοντες κοινωνικοοικονομικούς ή τέλος και από το συνδυασμό επιμέρους στοιχείων.

Το «έθνος» ορίζεται κατεξοχήν με υποκειμενικά κριτήρια. Ο Μαξ Βέμπερ υποστηρίζει ότι ο όρος ανήκει στη σφαίρα των αξιών: «πάνω απ' όλα σημαίνει ότι είναι νόμιμο να περιμένουμε από συγκεκριμένες συλλογικότητες να επιδεικνύουν αισθήματα κοινοτικής αλληλεγγύης που τις διαφοροποιούν από άλλες ομάδες».⁴ Τα αισθήματα αυτά (*Solidaritatzumutung*) αναπτύσσονται με βάση την πεποίθηση ότι μεταξύ των ομάδων υπάρχουν κοινά «εθνικά» χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν μια «κοινότητα», της οποίας ο χαρακτήρας, κατά τον Βέμπερ, είναι αμφιλεγόμενος. Το έθνος κατασκευάζεται, οροθετείται από την πολιτική κοινωνία, συχνά αποτελεί προϊόν «συνειδητής επεξεργασίας» (Linz):⁵ οι εξουσιαστικές σχέσεις αποκτούν ιδεολογικό ένδυμα. Θα πρόσθετα ότι το έθνος είναι πάντοτε μια επινόηση με την οποία, όπως θα υποστήριζε ο Ferdinand Tönnies, το κοινωνικό φαινόμενο («*kein Gesellschaftliches*») συλλαμβάνεται αναλογικά, ως κοινοτικό μόρφωμα («*ein Gemeinschaftliches*»), κάτι που στην πραγματικότητα δεν ισχύει. Κάθε δομημένη κοινωνία καθώς και κάθε κοινωνική ομάδα είναι, κατά τα φαινόμενα, αποτέλεσμα της διαδικασίας συγκρότησης των κοινοτήτων («*Vergemeinschaftung*») και των κοινωνιών («*Vergesellschaftung*»), για να παραθέσουμε ξανά τον Βέμπερ). Η πρώτη διαδικασία αναφέρεται σε παράγοντες που σχετίζονται περισσότερο με το συναίσθημα και τις δοξασίες, ενώ η δεύτερη αφορά την ορθολογική διευθέτηση συμφερόντων. Το σύγχρονο κράτος και η καπιταλιστική οικονομία παραπέμπουν στη διαδικασία της κοινωνικής συγκρότησης («*Vergesellschaftung*»), ενώ το έθνος (ή ο «*Volk*») προσεγγίζει περισσότερο τη διαδικασία της κοινοτικής συγκρότησης («*Vergemeinschaftung*») —παρόλο που φαίνεται να υπερβαίνει αυτόν το δυϊσμό.⁶

4. M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Κολωνία 1964 (Tübingen 1956), σ. 675.

5. J.J. Linz, «The Difference between State Building and Nation Building», αδημοσίευτο χειρόγραφο, New Haven 1993, σ. 26.

6. Βλ. M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, ειδικά σ. 29-41, 313-316 και (σχετικά με το «έθνος») σ. 674-678· F. Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Darmstadt 1988, 8η έκδ., 1η έκδ. 1935, σ. 34-36.

Τέλος, το έθνος είναι κοινωνική (κατά Durkheim) ή ιστορική (κατά Bloch) κατασκευή με κανονιστικό χαρακτήρα, η οποία συνήθως ορίζεται αναφορικά με ένα κράτος –που μπορεί να υφίσταται ή όχι· αλλά και σύμφωνα με τις προσδοκίες και τους συσχετισμούς δυνάμεων που αναπτύσσονται στο πλαίσιο μιας κοινωνίας από τις άμεσα ενδιαφερόμενες κοινωνικές ομάδες, τους «εθνικιστές». Αυτό αποτελεί ανοικτή υπόθεση για συστηματική έρευνα. Παρ' όλα αυτά το έθνος ούτε ορίζεται ούτε συγκροτείται με τρόπο αυθαίρετο και ευρύ. Ορίζεται πάντα βάσει κοινών χαρακτηριστικών που θεωρούνται «φυσικά» και αυτονόητα. Ανάμεσά τους διακρίνουμε τη γλώσσα και τον πολιτισμό, τη θρησκεία, τις παραδόσεις, τους θεσμούς, τα κοινά ήθη και έθιμα, τη «φυλή», τις «εθνοτικές ομάδες», τις παγιωμένες μορφές επικοινωνίας οι οποίες συνιστούν μηχανισμούς ενσωμάτωσης ή αποκλεισμού. (Βλ. τους ξεπερασμένους όρους του Otto Bauer: «Schicksalsgemeinschaft» – κοινότητα εμπειριών, που εξελίχθηκε σε «Charaktergemeinschaft».)⁷ Τις περισσότερες φορές ο αποκλεισμός υπερισχύει της ενσωμάτωσης. Δεν υπάρχει έθνος χωρίς «Feindbild».

Αυτό που θα έπρεπε να τονιστεί εδώ είναι ότι η συγκρότηση του έθνους προϋποθέτει σημαντικό αριθμό ατόμων που αποδέχεται ως κοινά και αυτονόητα τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Το τελικό αποτέλεσμα εξαρτάται από τη συγκυρία: αν για οποιοδήποτε λόγο οι μάζες δεν ενωτεριοστούν τα κοινά κριτήρια, οι «εθνικιστές» θα συναντήσουν τεράστιες δυσκολίες στην προσπάθεια τους να τις κινητοποιήσουν και θα γίνουν σεχταριστές. Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι οι πιο ορθολογικές και εκλεπτυσμένες αντιλήψεις περί έθνους, που διαμορφώθηκαν με βάση την υπηκοότητα ή την ταξική συνείδηση, κινητοποιήσαν σε πολύ περιορισμένο αριθμό τις μάζες και σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως κατά τη διάρκεια και μετά την Αμερικανική, Γαλλική και Οκτωβριανή Επανάσταση. Αντίθετα απλούστερες αντιλήψεις, όπως το δίδυμο ενσωμάτωση-αποκλεισμός, που διαμορφώθηκαν βάσει αυτονόητων κριτηρίων –γλώσσα, ιεροτελεστίες, κουλτούρα και οτιδήποτε άλλο χαρακτηρίστηκε μετέπειτα ως εθνικό στοιχείο («Volksnation», «Kulturnation» ή ακόμα και «φυλή»)⁸ – βρήκαν μεγαλύτερη κοινωνική απήχηση.

7. O. Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* (1907), Βιέννη 1924 (2η έκδ.).

8. Για την ορολογία βλ. M.R. Lespius, «Nation und Nationalismus in Deutschland», στο *Interessen, Ideen und Institutionen*, σ. 232-246.

Η «εθνότητα», ως γενεσιουργός αιτία και ως στοιχείο της ανθρώπινης φύσης, υπερεκτιμήθηκε ίσως στις θεωρητικές συζητήσεις των τελευταίων δεκαετιών.⁹ Δίχως αμφιβολία η εθνότητα, όπως εξάλλου και το έθνος, αποτελεί μια κατασκευή (Μ. Βέμπερ): επινοήθηκε, κατασκευάστηκε, συγκροτήθηκε και με εξαίρεση ελάχιστες περιπτώσεις, διαμορφώθηκε από τη δυναμική των κοινωνιών, την οικονομία της αγοράς, τους θεσμούς και τις πολιτικές διαδικασίες.¹⁰ Η ύπαρξη εθνικής ταυτότητας δεν είναι αυτονόητη κατασκευάζεται, επιλέγεται και είναι συνήθως πολυδιάστατη. Επιπλέον, όσο πιο σύγχρονες και σύνθετες γίνονται οι κοινωνίες, τόσο περισσότερες ταυτότητες διαμορφώνονται στο εσωτερικό τους.

2. ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ, ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΚΔΗΜΟΚΡΑΤΙΣΜΟΣ

Τα έθνη δεν προϋπάρχουν, οικοδομούνται και οι διαδικασίες συγκρότησής τους ποικίλλουν κατά περίσταση.¹¹ Η συγκρότηση πραγματοποιείται είτε εκ των άνω είτε εκ των κάτω και ο τρόπος που χτίζεται, «επινοείται» ή αυτοκαθορίζεται ένα έθνος επηρεάζεται καίρια από την ύπαρξη ή όχι αντίστοιχου κράτους αλλά και από το πώς ορίζεται το ίδιο το έθνος.

9. Για τις πιο εκλεπτυσμένες συλλήψεις της «εθνότητας» βλ., π.χ., A.D. Smith, «The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed?», στο *Millennium. Journal of International Studies*, 20, 1991, σ. 353-368· του ίδιου, *The Ethnic Revival*, Cambridge 1981· επίσης του ίδιου, *Theories of Nationalism*, Λονδίνο 1983 (2η έκδ.)· του ίδιου, *The Ethnic Origins of Nations*, Οξφόρδη 1986. Για τις πιο «πρωτογενείς» ερμηνείες βλ., μεταξύ άλλων, P.L. van den Berghe, *The Ethnic Phenomenon*, Νέα Υόρκη 1981. Ακόμη και ο Gellner και ο Hobsbawm δεν μπορούν να μην παραπέμψουν σε ένα αριθμό «προ-εθνικών» παραγόντων: E. Gellner, *Nations and Nationalism*, μτφρ. και στα ελληνικά Ernest Gellner, *Έθνη και εθνικισμός*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992· του ίδιου, *Culture, Identity and Politics*, Cambridge 1986· E.J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1870*, Λονδίνο 1990.

10. Βλ. M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, σ. 303-316, ειδικότερα σ. 307 και 314.

11. Βλ. τις σχετικές συζητήσεις στο K.W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, Cambridge, Mass. 1996 (2η έκδ.)· K.W. Deutsch - W.J. Foltz (επιμ.), *Nation Building*, Νέα Υόρκη 1963, και W. Connor, «Nation Building or Nation Destroying?», στο *World Politics*, 24, 1972, σ. 319-355. Επίσης, J.J. Linz, «From Primordialism to Nationalism», στο E.A. Tiryakian - R. Rogowski (επιμ.), *New Nations of the Developed West*, Βοστώνη 1985, σ. 203-253.

Στην Ευρώπη παρατηρούμε δύο τύπους συγκρότησης. Στη Δυτική Ευρώπη βασίστηκε σε μια πολιτική, βουλευσιαρχική, υποκειμενική και επαναστατική θεώρηση του έθνους ως κοινότητας πολιτών, όπως παρατηρεί ο Renan «le plebiscite de tous les jours». Αντίθετα, σύμφωνα με τους Herder, Arndt και άλλους, στην Ανατολική Ευρώπη επικράτησε η «αντικειμενική» θεώρηση που προέτασσε πολιτισμικά κριτήρια, όπως η γλώσσα, η ιστορία και τα κοινά βιώματα. («Ein Volk, so weit die Zunge reicht», «Staatsnation» v. «Kulturnation», ή «Demos» v. «Ethnos»). Η Γερμανία ακολούθησε τη μέση οδό. Αλλά ακόμη και στη Γαλλία οι τάσεις «εθνικοποίησης» του πολιτικού στοιχείου άρχισαν να αναπτύσσονται μάλλον πρόωγα από τη ναπολεόντεια περίοδο.¹²

Τα έθνη της Ανατολικής Ευρώπης που απέβλεπαν στην αυτονομία τους από τις πολυεθνικές αυτοκρατορίες –Ρωσική, Οθωμανική, Αυτοκρατορία των Αψβούργων– έπρεπε να συγκροτηθούν από τη βάση τους. Συνεπώς οι έντονες προσπάθειες ισχυροποίησης της κεντρικής κρατικής οργάνωσης πυροδοτήσαν τα εθνικιστικά κινήματα που αρχικά, στα μέσα του 19ου αιώνα, αναπτύχθηκαν βάσει κοινών πολιτισμικών στοιχείων (αν εξαιρέσουμε την περίπτωση των Ελλήνων). Αργότερα, προς το τέλος του αιώνα, απέκτησαν μαζική υποστήριξη αποβλέποντας στη δημιουργία νέων εθνών-κρατών. Η νομιμοφροσύνη των εθνών αυτών απέναντι στα κράτη που κατοικούσαν ήταν στην καλύτερη περίπτωση περιορισμένη. Η μεγάλη στιγμή σήμανε –αν και συχνά με μεγάλες απώλειες– μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν η κατάρρευση των πολυεθνικών αυτοκρατοριών οδήγησε στην επαναχάραξη των συνόρων. Καθώς ο όρος «έθνος» ταυτίστηκε με το κράτος ή συνδέθηκε στενά με επαναστατικές διαδικασίες, οι γραφειοκράτες, οι δημοσιογράφοι και οι ακαδημαϊκοί άρχισαν να ονομάζουν, από τη δεκαετία του 1860 και μετά (όταν ο Ένγκελς έγραφε για το Πολωνικό Ζήτημα), αυτά τα έθνη «εθνικότητες», ονομασία που αμέσως υιοθετήθηκε από τους Δυτικούς (βλ. Prat de la Riba, 1906), και επικράτησε παγκοσμίως μετά το 1918.¹³

12. E. Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?*, Παρίσι 1882· E.M. Arndt, *Kurzer Katechismus für deutsche Soldaten* (1812), Βερολίνο 1956. Βλ. M.R. Lespius, «“Ethnos” und “Demos”», στο (των ίδιων), *Interessen, Ideen und Institutionen*, σ. 247-255.

13. Βλ. O. Bauer, *Nationalitätenfrage*· K. Renner, *Staat und Nation. Zur österreichischen Nationalitätenfrage*, Βιέννη, 1899· E. Prat de la Riba, *La nacionalidad catalana*, Βαρκελώνη 1987 (1906).

Στην Κεντρική Ευρώπη η διαδικασία οικοδόμησης εθνών επιβλήθηκε κατά μεγάλο μέρος εκ των άνω. Από τη δεκαετία του 1860 και μετά δύο νέα έθνη, η Γερμανία και η Ιταλία προκύπτουν από την ενοποίηση μικρότερων εδαφικών περιοχών —όπως χαρακτηρίστικά υποστήριξε ο φιλελεύθερος Massimo D'Azeglio (που καταγόταν από το Πεδεμόντιο) το 1860: «Φτιάξαμε την Ιταλία, τώρα πρέπει να φτιάξουμε και τους Ιταλούς». Αντίθετα στην περίπτωση της Γερμανίας ο Βίσμαρκ δεν επέδειξε αντίστοιχο ζήλο για την οικοδόμηση ενός γερμανικού έθνους. Επιπλέον καθώς το γερμανικό Reich ως έθνος-κράτος ήταν ήδη προβληματικό, και με δεδομένο ένα αυταρχικό καθεστώς, στα τέλη του 19ου αιώνα στην κρατική ενοποίηση δεν μπορούσε να οδηγήσει παρά σε ένα εθνικιστικό κίνημα. Άλλωστε, στις μέρες μας, η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη προκάλεσε και προκαλεί αντίστοιχες ανακατατάξεις.

Μόνο στη Δυτική Ευρώπη (συμπεριλαμβανομένης και της Νοτιοδυτικής), περιοχή όπου το έθνος-κράτος αντιπροσωπεύτηκε στην πιο καθαρή μορφή του, δημιουργήθηκαν κράτη με σταθερά σύνορα και αδιαμφισβήτητη συνοχή. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η Ιρλανδία, που προσεγγίζει περισσότερο το «αποικιακό μοντέλο». Στις περιπτώσεις αυτές τα υπό ανάπτυξη έθνη-κράτη (στα οποία δεν υπήρχε ακόμη μαζική κινητοποίηση) προϋπήρξαν της ιδεολογίας που οδήγησε στην εθνική συγκρότηση και στην εξάπλωση του εθνικισμού, και η ήδη κρατική οργάνωση εξασφάλισε —αν και συχνά η κεντρική εξουσία χρειάστηκε να καταφύγει σε αυταρχικές μεθόδους— σημαντικό βαθμό πολιτισμικής ομοιογένειας στο οργανωτικό και θεσμικό επίπεδο, καθώς και στις τάξεις των ελίτ. Έτσι η εθνική συγκρότηση φαινόταν να είναι συγχρόνως το υποπροϊόν αλλά και το μοναδικό μέσο κρατικής ενοποίησης: ό,τι είχε επιτευχθεί στο θεσμικό και πολιτικό επίπεδο, η «εθνικοποίηση» των μέχρι τότε τοπικών και περιφερειακών οντοτήτων, έπρεπε να επεκταθεί στη σφαίρα της οικονομίας, της κοινωνίας και του πολιτισμού· διαδικασία μακροχρόνια και άμεσα συνδεδεμένη με τις επιμέρους διαδικασίες του εκσυγχρονισμού και του εκδημοκρατισμού. Προσπαθώντας να ερμηνεύσει τα φαινόμενα αυτά με βάση τη δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία, ο John Stuart Mill κατέληξε στο γενικό συμπέρασμα ότι ένα δημοκρατικό καθεστώς (το οποίο ονομάζει «αντιπροσωπευτική διακυβέρνηση») μπορούσε να επιβιώσει μόνο εφόσον οι πολίτες της επικράτειας μιλούσαν την ίδια γλώσ-

σα και η κυβερνητική πολιτική ανταποκρινόταν —λίγο πολύ— στο λαϊκό αίσθημα.¹⁴

Αντίθετα ο λόρδος Acton πρέσβευε ότι ο πολιτισμικός πλουραλισμός ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για τη λειτουργία της δημοκρατίας. Η εμπειρία του 20ού αιώνα αποδεικνύει —από την Κεντρική Ευρώπη και τα Βαλκάνια μέχρι τον «Τρίτο Κόσμο»— πόσο ανέφικτο και άδικο —αν όχι εμφανώς ανήθικο— είναι να προσπαθούμε να ταυτίζουμε κάθε κράτος με ένα έθνος-κράτος. Μπορεί η αρχή της αυτοδιάθεσης να αποτελεί τον θεμέλιο λίθο του εκδημοκρατισμού και της αντιπροσώπευσης· όμως αν εκληφθεί ως μοναδική και ιδιαίτερη με πολιτισμικούς όρους, τότε μεταβάλλεται σε μηχανισμό αποκλεισμού των «άλλων», όπως ακριβώς λειτουργεί αναπόφευκτα και η απόκτηση της υπηκοότητας.

Ο εθνικισμός και ο εκδημοκρατισμός είναι παιδιά της Αμερικανικής και κυρίως της Γαλλικής Επανάστασης· και στις δύο αρχόντες και αρχόμενοι αποκτούν τη δική τους ταυτότητα. Στη Γαλλία η τρίτη τάξη αυτοανακηρύχθηκε κυρίαρχη, στο «Gestalt» της κοινωνίας των πολιτών και του κράτους, και παράλληλα το αξίωμα «Δημοκρατία (ή το έθνος), μία και αδιαίρετη» προτάχθηκε σε όλα τα εκσυγχρονιστικά και επαναστατικά κινήματα. Η υποταγή στο έθνος αντικατέστησε την υποταγή στο στέμμα και η επίκληση της γαλλικής εθνικότητας ταυτίστηκε με το ρεπουμπλικανισμό και την επαναστατική πρόοδο. Η υπεράσπιση της δημοκρατίας από τις στρατιές της οπισθοδρομικής Ευρώπης ήταν μια πράξη εθνικού πατριωτισμού και υπήρξε για τους Γάλλους η απαρχή της εθνικής τους συγκρότησης. Ο Eugene Weber, στο βιβλίο του *Peasants into Frenchmen*, υποστήριξε ότι η διαδικασία οικοδόμησης του έθνους, εκ των άνω, ολοκληρώθηκε μέσα σε εκατό περίπου χρόνια, διεισδύοντας όλο και περισσότερο στο οικονομικό, στο κοινωνικό, στο πολιτισμικό καθώς και στο εθνοτικό επίπεδο.¹⁵ Παράλληλα ο εκδημοκρατισμός προχωρούσε με αργά βήματα, εξαιτίας των αντιπαράθεσεων μεταξύ των βοναπαρτιστών, των υπέρμαχων του κοινοβουλευτισμού αστών και των ριζοσπαστών ιακωβίνων. Τα προοδευτικά και δημοκρατικά στοιχεία που υποδήλωνε ο όρος έθνος διατηρήθηκαν, παρ' όλα αυτά, και το έθνος-κράτος παρέμεινε αναπόδευκτη οντότητα. Το ίδιο δεν συνέβη όμως και για τους Βά-

14. J.S. Mill, *Representative Government* (1861), κεφ. XVI, Λονδίνο 1960, σ. 359-366.

15. E. Weber, *Peasants into Frenchmen*, Στάνφορντ 1976.

σκους, τους Καταλανούς, τους Κορσικανούς, τους Οκκυτανούς ή τους Βρετόνους που «όφειλαν» να αφομοιωθούν, πολλές φορές ενάντια στη θέληση τους. Ταυτόχρονα, στα τέλη του 19ου αιώνα, οι εχθροί της δημοκρατίας, του κοινοβουλευτισμού και του ρεπουμπλικανισμού άρχισαν να κινητοποιούνται βάσει ενός «άλλου» εθνικισμού, ο οποίος δεν ήταν δημοκρατικός, αλλά είχε χαρακτηρη φονταμενταλιστικό, καθολικό, αργότερα ρατσιστικό, ξενοφοβικό, λαϊκιστικό, ρεβανσιστικό ακόμη και ολοκληρωτικό («intégriste»).

Στη Μ. Βρετανία η διαδικασία είχε λιγότερο επαναστατικό χαρακτήρα, υπήρξε μακροχρόνια και δεν ήταν συστηματική. Το 1845 ο Benjamin Disraeli μιλούσε ακόμη για δύο «έθνη», τους πλούσιους και τους φτωχούς. Από τη δεκαετία του 1860 και μετά τα δύο μεγάλα οράματα, του ιμπεριαλιστικού επεκτατισμού και της εσωτερικής μεταρρύθμισης, οδήγησαν σταδιακά στην εθνική ολοκλήρωση και στη δημιουργία της εθνικής ταυτότητας. Στη διαδικασία αυτή συνέβαλαν επίσης η μαζική κινητοποίηση και οι μορφές πολιτικής οργάνωσης, ενώ στην Ιρλανδία τα ίδια φαινόμενα προκάλεσαν αποσχιστικά κινήματα.¹⁶ Στην Ισπανία δεν ήταν τόσο ο εθνικισμός του κέντρου που συνετέλεσε στον εκσυγχρονισμό και στον εκδημοκρατισμό, αλλά μάλλον, οι όψιμοι εθνικισμοί της πιο ανεπτυγμένης περιφέρειας. Ο ισπανικός εθνικισμός στηρίχθηκε στις μνήμες του «siglo de oro» και στο αποστολικό παρελθόν της «la hispanidad» –παράγοντες που στόχευαν στον αποικιακό επεκτατισμό παρά στην ενδυνάμωση του έθνους-κράτους. Παρ' όλα αυτά κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα χρησιμοποιήθηκε όλο και περισσότερο ως το αμυντικό όπλο του απολυταρχικού κράτους, πριν και μετά την ανόρθωση του, ως αντιστάθμισμα στην πτώση του, στις ήττες του και τελικά στη συρρίκνωση του.

Ο εθνικισμός και ο εκδημοκρατισμός είναι διαδικασίες αλληλένδετες. Πόσο ισχυρός όμως είναι ο δεσμός τους; Αν και ακολουθούν παράλληλες πορείες, δε συσχετίζονται αναγκαστικά με έναν ξεκάθαρα αρνητικό ή θετικό τρόπο. Ο εκδημοκρατισμός έχει πάντοτε προοδευτικό χαρακτήρα, ενώ ο εθνικισμός παρουσιάζεται με δύο όψεις, όπως το κεφάλι του Ιανού, και ως εκ τούτου είναι

16. B. Disraeli, *Sybil or the Two Nations* (1845) Harmondsworth 1981. Για μια εμπεριστατωμένη εκτίμηση του όλου θέματος βλ. A. Helle, *Identitäten und Strategien im Prozeß der Formierung der unionistischen Bewegung im Norden Irlands 1874-1866*, εργασία που παρουσιάστηκε στο διεθνές συνέδριο «Os nacionalismos en Eyropa», στο Santiago de Compostela, το Σεπτέμβριο του 1993.

αμφιλεγόμενος: μπορεί να είναι αριστερής ή συντηρητικής απόκλισης, επαναστατικός, μεταρρυθμιστικός, προοδευτικός ή αντιδραστικός, ή και όλα αυτά μαζί. Με τον κίνδυνο να γίνω απλουστευτικός και αφαιρετικός, θα υποστήριζα ότι ο εθνικισμός πηγαίνει χέρι χέρι με τον εκδημοκρατισμό (τουλάχιστον κάποιου τύπου), στο βαθμό που οι εθνικιστικές βλέψεις αντικατοπτρίζουν ακόμη μια απελευθερωτική δυναμική και καλούνται να αγωνιστούν για την κατάληψη της εξουσίας. Από τη στιγμή που εγκαθίστανται στην εξουσία υπεραιμούνται του status quo, γίνονται όλο και περισσότερο συντηρητικές, και λειτουργούν ως φρένο στον περαιτέρω εκδημοκρατισμό και τη χειραφέτηση, ειδικότερα των «νεοεμφανιζόμενων» μη εθνικών μειονοτήτων. Όλα εξαρτώνται από τους στόχους, τη δυναμική του εκδημοκρατισμού και τους περιορισμούς που θέτουν οι αντικειμενικές συνθήκες (Kirchheimer).¹⁷

Η ιστορία έχει αποδείξει ότι οι ισχυρότερες ευρωπαϊκές χώρες έχουν ακολουθήσει διαφορετικούς δρόμους στην πορεία του εκσυγχρονισμού, γεγονός που επηρέασε τον τύπο του έθνους-κράτους που απέκτησαν, καθώς και τη διαδικασία εκδημοκρατισμού τους. Αν αφήσουμε κατά μέρος όλους τους πιθανούς συνδυασμούς και τις λεπτές διαφοροποιήσεις από τις οποίες προσδιορίζεται κάθε φορά η διαδικασία του εκσυγχρονισμού και επικεντρώσουμε το ενδιαφέρον μας στους τρεις πιο σημαντικούς παράγοντες όπως «γραφειοκρατικοποίηση», «εκβιομηχάνιση» και «εκδημοκρατισμός», διαπιστώνουμε ότι το διαφορετικό πρότυπο ανάπτυξης κάθε χώρας σχετίζεται κυρίως με το συνδυασμό επιμέρους στοιχείων των παραπάνω παραγόντων. Στη Βρετανία ο καθοριστικός παράγοντας ήταν η καπιταλιστική εκβιομηχάνιση. Ο εκδημοκρατισμός και η διευρυμένη πολιτική συμμετοχή ήρθαν ως επακόλουθο των οικονομικών εξελίξεων, ενώ η γραφειοκρατικοποίηση ήρθε πολύ αργότερα —από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα— κυρίως για να εξομαλύνει τις κοινωνικές επιπτώσεις της εκβιομηχάνισης. Στην ηπειρωτική Ευρώπη όλα ξεκίνησαν από τον γραφειοκρατικό απολυταρχισμό και από τη γραφειοκρατικοποίηση, κατάσταση που άλλαξε ριζικά με τη Γαλλική Επανάσταση. Στην περίπτωση της Γαλλίας ο ηγεμονικός παράγοντας της εκσυγχρονιστικής διαδικασίας ήταν ένας συνδυασμός πολιτικού εκδημοκρατισμού και γραφειοκρατικοποίησης. Η εκβιομηχάνιση ήρθε αργότε-

17. O. Kirchheimer, «Confining Conditions and Revolutionary Breakthroughs», στο *American Political Science Review*, 59, 1965, σ. 964-974.

ρα, χωρίς να επηρεάσει σημαντικά τη διαμόρφωση των θεσμών ή τον τρόπο αλληλεξάρτησης τους. Στην Πρωσία και στα περισσότερα μέρη της Γερμανίας ο εκσυγχρονισμός επιτεύχθηκε κυρίως με τη γραφειοκρατικοποίηση, διαδικασία που συνέβαλε άλλωστε και στην εκβιομηχάνιση. Στη συνέχεια οι συνέπειες που αυτή επέφερε επηρέασαν καθοριστικά το χαρακτήρα της γραφειοκρατικοποίησης. Ο εκδημοκρατισμός ήλθε στο προσκήνιο αμέσως μετά το 1945. Η Ισπανία ακολούθησε τη μέση οδό: παρόλο που εμφανίζει κάποιες δομικές ομοιότητες με το γαλλικό μοντέλο εκσυγχρονισμού (για παράδειγμα στο συγκεντρωτισμό των Βουρβόνων, τα *grands corps*), ο επαναστατικός αντίκτυπος ήταν μικρότερης κλίμακας από ό,τι στη Γαλλία και ως εκ τούτου η διαδικασία εκδημοκρατισμού της ήταν ελλιπής και μακροχρόνια. Οι ελίτ των γραφειοκρατών συχνά εξαναγκάστηκαν —δεδομένων των οικονομικών ανισοτήτων μεταξύ κέντρου και περιφέρειας— να συμβιβαστούν τόσο με την οπισθοδρομική αγροτική ολιγαρχία του κέντρου όσο και με τους καπιταλιστές αστούς της περιφέρειας.¹⁸

Τα απλουστευτικά αυτά «ιστορικά πρότυπα» τα συναντούμε κυρίως στις αρχές και στο μεγαλύτερο μέρος του 19ου αιώνα. Στον 20ό αιώνα οι διαδικασίες συγκρότησης ακολουθούν συγκλίνοσες πορείες (αν και όχι αναγκαστικά ομοιόμορφες), καθώς ισχυροποιούνται οι παράγοντες που μέχρι τότε ήταν δευτερεύοντες και περιθωριακοί. Συμπερασματικά, στη Μεγάλη Βρετανία το σύγχρονο έθνος-κράτος οικοδομήθηκε και εκ των άνω και εκ των κάτω, στη Γαλλία κατά βάση εκ των άνω, και στις δύο περιπτώσεις όμως η συγκρότηση του έθνους-κράτους συνδέθηκε στενά με τη διαδικασία του εκδημοκρατισμού. Στη Γερμανία η αυταρχική και προδημοκρατική πολιτειακή οργάνωση έθεσε φραγμούς στην πορεία εξέλιξης του έθνους-κράτους, γεγονός που εξηγεί τον βαθιά αντιδημοκρατικό χαρακτήρα του γερμανικού εθνικισμού. Τέλος η Ισπανία —αν κρίνουμε από το αποτέλεσμα— μοιάζει περισσότερο με το γερμανικό μοντέλο παρά τις σημαντικές διαφορές, που οφείλονται είτε στον λιγότερο αυταρχικό χαρακτήρα του συστήματος για την περίοδο πριν από το 1918, είτε επειδή οι προοδευτικότεροι εθνικισμοί της περιφέρειας εμπόδιζαν την ανάπτυξη των «αντι-

18. Βλ. H.J. Puhle, «Caminos distintos de modernización: España y Alemania en los siglos XIX y XX», στο W.L. Bernecker (επιμ.), *España y Alemania en la Edad Contemporánea*, Φραγκφούρτη 1992, σ. 23-46.

δραστικών» εθνικισμών του κέντρου. Σε όλες τις περιπτώσεις, τα κράτη και οι περιφέρειες προϋπήρχαν των εθνών.

3. ΟΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ ΚΡΑΤΩΝ

Τις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, μετά από ένα «μακρύ» και γεμάτο γεγονότα 19ο αιώνα, η Ευρώπη συγκλονίζεται από πάσης φύσεως εθνικισμούς, μικρούς και μεγάλους, ταυτιζόμενους ή όχι με ένα κράτος, οπισθοδρομικότερους ή όχι –ανάλογα με το πόσο βαθιές ήταν οι ρίζες τους. Την πορεία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων καθόρισαν οι Δυτικοευρωπαίοι και οι Γερμανοί. Μετά το 1880 η ταξική κινητοποίηση, καθώς και η εξάπλωση των εθνικιστικών κινημάτων σε όλες τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, ήταν κυρίως αποτέλεσμα μιας διευρυμένης πολιτικής συμμετοχής και μαζικής κινητοποίησης, αλλά και του εκσυγχρονισμού των πολιτικών κομμάτων, των ομάδων πίεσης και των μορφών του πολιτικού αγώνα, καθώς και της καθιέρωσης της μαζικής πολιτικής αγοράς. Αυτό που κατά βάση υποκίνησε τα εθνικιστικά κινήματα ήταν οι δομικές κοινωνικές αλλαγές. Οι επιπτώσεις της «Μεγάλης Οικονομικής Κρίσης» του 1873, οι οποίες έγιναν περισσότερο αισθητές στη Γαλλία και στη Γερμανία, λιγότερο στην Ισπανία και στη Βρετανία, οδήγησαν στον οικονομικό προστατευτισμό, έθεσαν τις βάσεις του κράτους κοινωνικής πρόνοιας, του «οργανωμένου» καπιταλισμού, του κρατικού παρεμβατισμού και ώθησαν τις ανώτερες και μεσαίες τάξεις να οργανωθούν προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα ανερχόμενα εργατικά κινήματα. Εξελίξεις που ευνοήθηκαν και από τις τεχνολογικές ανακαλύψεις, ειδικότερα στον τομέα των επικοινωνιών.¹⁹

Μία εξίσου σημαντική μεταβολή συντελείται στη σφαίρα των ιδεών: η «εισβολή» του κοινωνικού δαρβινισμού στις πολιτικές ιδεολογίες από τη δεκαετία του 1860 και μετά, που δικαιολόγησε την άσκηση εξουσίας και την υιοθέτηση διαχωριστικών απόψεων (ενσωμάτωση-αποκλεισμός) με βάση βιολογικά χαρακτηριστικά και

19. Βλ. K. Deutsch, *Nationalism and Social Communication*· H. Rsenberg, *Grosse Depression und Bismarckzeit* (1967), Βερολίνο 1976 (2η έκδ.)· H.J. Puhle, «Vom Wohlfahrtsausschuss zum Wohlfahrtsstaat», στο G.A. Ritter (επιμ.), *Vom Wohlfahrtsausschuss zum Wohlfahrtsstaat*, Κολωνία 1973, σ. 29-68· H.A. Winkler (επιμ.), *Organisierter Kapitalismus*, Göttingen 1974.

μύθους, οδήγησε στη δημιουργία ενός νέου, εκλαϊκευμένου πια εθνικιστικού στερεότυπου. Οι εθνικιστικές ιδεολογίες αποβάλλουν έτσι, κατά μεγάλο μέρος αν όχι εντελώς, τον προοδευτικό χαρακτήρα τους, και γίνονται περισσότερο συντηρητικές (ακόμα και αν την ίδια στιγμή καταλύουν τον παραδοσιακό συντηρητισμό), ρατσιστικές, μερικές φορές αντισημιτικές, μετατρέπονται σε κατεστημένο.

Η υπόθεση Ντρέυφους δεν αφορούσε αποκλειστικά τους Γάλλους. Άλλωστε οι Γάλλοι διέθεταν έναν Ζολά και μια αδιαμφισβήτητη θεσμική σταθερότητα. Ο συνδυασμός των μη φιλελεύθερων και αντισοσιαλιστικών πολιτικών προγραμμάτων με τις εθνικιστικές ιδεολογίες διαμόρφωσε τη «Νέα Δεξιά» (E. Weber), ιδεολογικό ρεύμα που ασπάσθηκαν κυρίως οι μεσαίες τάξεις και οι αγρότες, από το 1890 και μετά. Ο γαλλικός και βρετανικός σοβινισμός στηρίχθηκε αφενός στην «εκπολιτιστική αποστολή της λευκής φυλής» (*mission civilisatrice or the white man's burden*) και αφετέρου στη συστηματική ιμπεριαλιστική πολιτική που άσκησε από τη δεκαετία του 1870 και μετά, στην Αφρική, στη νότιο Ασία, στην Εγγύς Ανατολή και αλλού. Αργότερα οι Γερμανοί θα στραφούν προς την Ανατολή.²⁰

Εξαιρέση αποτέλεσε ο εθνικισμός στην Ισπανία. Γιατί στην περίπτωση αυτή η αυτοκρατορία οδηγήθηκε σε πρώιμη εδαφική συρρίκνωση με αποτέλεσμα η ένταση καθώς και η ικανότητα διεύθυνσής του να παραμείνουν περιορισμένες. Ήταν λιγότερο επιθετικός, πιο παραδοσιακός (με στρατιωτικό, πολιτισμικό και θρησκευτικό-καθολικό περιεχόμενο) και μόλις μετά το 1898 άρχισε να αποκτά κάποιο μεταρρυθμιστικό χαρακτήρα. Στην Ισπανία οι εθνικιστές της περιφέρειας, από το 1890 και μετά, στηριζόμενοι στον κρατικό εκσυγχρονισμό και στη μαζική κινητοποίηση κατάφεραν να διασπάσουν τη Δεξιά, διαδικασία που τελικά δεν απέδωσε τους αναμενόμενους καρπούς. Έτσι ανέκυψαν τα εθνικιστικά κινήματα, πρώτα των Καταλανών και αργότερα των Βάσκων, τα οποία αποτέλεσαν –παράλληλα με το ιρλανδικό κίνημα– το πρότυπο των περιφερειακών εθνικισμών που κινητοποιήθηκαν ενα-

20. Βλ. H.-U. Wehler, «Sozialdarwinismus im expandierenden Industriestaat», στο I. Geiss - B. J. Wendt (επιμ.), *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jhts.*, Ντίσελντορφ 1974, σ. 133-142· E. Weber, εισαγωγή στο H. Rogger - E. Weber (επιμ.), *The European Right*, Μπέγκλεϋ 1966, σ. 1-28· E.J. Hobsbawm, *The Age of Empire 1875-1914*, Λονδίνο 1987.

ντίον των κεντρικών κρατών στη Δυτική Ευρώπη. Εκεί οι «πεφωτισμένες συνταγές» της πάλαι ποτέ Αυστροουγγρικής μοναρχίας – τις οποίες επικαλούνταν ο Cambó μέχρι και το 1940²¹– αποδείχθηκαν αναποτελεσματικές. Ήταν επόμενο λοιπόν, στη μακρά διάρκεια του 19ου αιώνα, η προσπάθεια καθολικής επικράτησης ενός φιλελεύθερου εθνικού ιδεώδους να συναντήσει μεγάλες δυσκολίες και τελικά να αποτύχει, όπως καταδεικνύει το παράδειγμα της Κεντρικής Ευρώπης· αυτό νομίζω ότι οφειλόταν κυρίως σε δομικές ατέλειες παρά σε οποιαδήποτε άλλη αιτία.

Στον «συμπυκνωμένο» χρόνο του 20ού αιώνα, στον μεσοπόλεμο αλλά και κατά τη διάρκεια των δύο Παγκοσμίων Πολέμων, οι παραδοσιακοί ευρωπαϊκοί εθνικισμοί οδηγήθηκαν από την ύστατη ακμή στην πτώση, εκφυλίστηκαν μέσα στις συνέπειες της οικονομικής ύφεσης και τον αντίκτυπο της ήττας. Σημεία καμψής το 1918, το 1929-1930, το 1936 και το 1945. Ο εθνικισμός διατήρησε τα ερείσματα του στην ευρύτερη περιοχή της Διώρυγας του Σουέζ, στην Αλγερία και στην Ινδοκίνα. Στη Γαλλία της δεκαετίας του 1950, η αναγέννηση ενός ήπιου εθνικισμού, από όσο μπορούμε να διακρίνουμε ρεπουμπλικανικού, συνέβαλε στη διαδικασία απο-αποικιοποίησης. Ο γκωλισμός αποκατέστησε τη συνέχεια με το ένδοξο παρελθόν: οι ηρωικές μνήμες των τελευταίων πολέμων και της γαλλικής αντίστασης συνδέθηκαν άρρηκτα με τη Jeanne d'Arc στην Επανάσταση και τον Ναπολέοντα. Βασικός άξονας της πολιτικής του γκωλικού κόμματος γίνεται το «εθνικό συμφέρον» και στο πλαίσιο αυτής της στρατηγικής η Γαλλία απομακρύνθηκε από το στρατιωτικό σκέλος του NATO, παρεμπόδισε την πορεία των διαπραγματεύσεων για την GATT, και αναδείχθηκε στον δύσκολο και συχνά αδιάλλακτο εταίρο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Οι γκωλιστές διευκόλυναν την επανένταξη των εξτρεμιστών εθνικιστών στη δεκαετία του 1950 και στις αρχές του 1960, αλλά συνέβαλαν και στη συμφιλίωση του γαλλικού έθνους που είχε χωριστεί στα δύο μετά τον τραυματικό πόλεμο στην Αλγερία (OAS τραύμα). Με εξαίρεση την Ελλάδα, η Γαλλία είναι το μοναδικό κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας που δε διστάζει να χρησιμοποιήσει το εθνικό συμφέρον ως πρόσχημα οποιασδήποτε πολιτικής επιλογής.

Η εθνική ταυτότητα των Γάλλων, παρόλο που εξελίχθηκε με τέ-

21. F. Cambó, *Medications. Dietari (1936-1940)*, Βαρκελώνη 1982.

τοιο τρόπο ώστε να συμπεριλάβει επιμέρους εθνοτικές και οργανιστικές αντιλήψεις, δεν κατάφερε να αποβάλει τον παραδοσιακά λειτουργιστικό και πολιτικό χαρακτήρα της, υπολείμματα του ιακωβίνικου παρελθόντος: στο πλαίσιο δημοσκοπήσης που έγινε το 1987, στο ερώτημα «τι σημαίνει να είσαι Γάλλος», οι απαντήσεις που δόθηκαν ήταν οι εξής: η προάσπιση των ελευθεριών (51%), η υπεράσπιση της πατρίδας (42%), το δικαίωμα του εκλέγειν (35%). Τα ποσοστά που αντιστοιχούσαν στις απαντήσεις για τη γλώσσα και την καταγωγή ήταν μικρότερα. Την ίδια χρονιά, σε άλλη δημοσκόπηση το 60% όσων ερωτήθηκαν απάντησε ότι η εθνική ταυτότητα ορίζεται από τα «ανθρώπινα δικαιώματα» (ενώ το ίδιο ποσοστό υποστήριξε ότι αντίστοιχο ρόλο παίζει η γαλλική κουζίνα).²² Το 1983, το 75% των Γάλλων απάντησε «ότι αισθάνονται περήφανοι που είναι Γάλλοι», ποσοστό που προσεγγίζει τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, 10% λιγότερο από ό,τι στην Ισπανία (85%), και 17% λιγότερο από ό,τι στη Μεγάλη Βρετανία και στην Ελλάδα (92%).

Στην Ισπανία παρατηρούμε ότι οι διαδικασίες εθνικής ταύτισης ποικίλλουν και προσδιορίζονται από την ανάπτυξη των περιφερειακών εθνικιστικών κινημάτων στις τρεις μεγάλες ιστορικές περιφέρειες της χώρας.²³

Στη Μεγάλη Βρετανία, ο πόλεμος των Φώλκλαντ το 1982 οδήγησε σε μια έξαρση σοβινισμού, σχεδόν αταβιστικού, που θύμιζε τον 19ο αιώνα. Έπαιξε όμως αποφασιστικό ρόλο στη διάσωση της κυβέρνησης Θάτσερ, που είχε χάσει στο μεταξύ τη λαϊκή υποστήριξη. Συγκριτικά, ο πρόσφατος αστεϊσμός του Μίτζορ, για τη γηραιά κυρία που τον εκλιπαρεί «να μη θυσιάσει τη βρετανική εθνική ταυτότητα στο όνομα της ενωμένης Ευρώπης», ακούγεται λιγότερο εθνικιστικός.

Η αντίληψη αυτή εντάσσεται σε ένα ευρύτερο δυτικοευρωπαϊκό φαινόμενο, το «σύνδρομο κατά του Μάαστριχτ» (AMS), το οποίο συνδέει τον ευρωσκεπτικισμό με ξενοφοβικές τάσεις. Στο όνομα των εθνικών ταυτοτήτων που υποτίθεται ότι απειλούνται, οι τάσεις αυτές στρέφονται κατά της επεκτεινόμενης ευρωπαϊκής ολο-

22. J.P. Rioux, «Les Français et leur histoire», στο *Histoire* 100, 1987, σ. 70-80· W. Sarfan, «State, Nation, National Identity, and Citizenship: France as a Test Case», στο *International Political Science Review*, 12, 1991, σ. 219-238.

23. *Euro-baromètre* 19, 1983, σ. 54· F. Andrés Orizo, *Los nuevos valores de los españoles*, Μαδρίτη 1991, σ. 167-180.

κλήρωσης, του ανταγωνισμού και της εν δυνάμει μετανάστευσης. Η μεταπολεμική δυναμική κινητοποίηση υπέρ μιας ενωμένης Δυτικής Ευρώπης αναχαιτίστηκε από την ανασύνταξη των επιμέρους εθνών-κρατών και τα εθνικιστικά συνθήματα ήρθαν πάλι στο προσκήνιο. Οι λόγοι είναι προφανείς: η κοινωνικο-οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της, καθώς και η ανοδική πορεία των δεξιάς απόκλισης κινημάτων επιβάλλουν στις κυβερνήσεις των ευρωπαϊκών κρατών «εθνικιστικούς περιορισμούς». Μέχρι τώρα κανείς δε φαίνεται να είναι έτοιμος να αποδεχθεί την πολιτική, κοινωνική και οικονομική ευρωπαϊκή ένωση. Παράλληλα η επικύρωση της Συνθήκης του Μάαστριχτ από όλα τα κράτη-μέλη δε θα οδηγήσει απαραίτητα και στην εφαρμογή της. Με εξαίρεση τον τομέα της αγροτικής πολιτικής, τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης διατηρούν το σύνολο των κυριαρχικών δικαιωμάτων τους, στάση που νομιμοποιείται –εν μέρει– για τους παρακάτω λόγους: τα κράτη είναι οι μόνες εδαφικά προσδιοριζόμενες οντότητες οι οποίες διαθέτουν τις απαραίτητες προϋποθέσεις (δημοκρατικές αρχές και θεσμούς) για να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις ενός σύγχρονου πολιτικού συστήματος (πολιτικά κόμματα, κοινοβουλευτικός έλεγχος, εκπροσώπηση συμφερόντων) καθώς και ενός προηγμένου κράτους πρόνοιας (εκπαίδευση, συστήματα κοινωνικής ασφάλισης). Στον κατάλογο των επιχειρημάτων αυτών θα προσέθετα τη μη ύπαρξη ενός ευρωπαϊκού έθνους («Staatsvolk»), με την έννοια ενός σώματος ευρωπαίων πολιτών με ίσα δικαιώματα.²⁴ Η υπηκοότητα εξακολουθεί να ορίζεται «παραδοσιακά»: βάσει της εθνικής επικράτειας.

Συμπερασματικά θα έλεγα ότι η πρόκληση που αντιμετωπίζουν σήμερα τα δυτικοευρωπαϊκά κράτη πηγάζει από το εσωτερικό τους, δηλαδή από τα εθνικιστικά ή τοπικιστικά κινήματα της περιφέρειας.

4. ΟΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΤΟΠΙΚΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ

Στον 20ό αιώνα, το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν εκείνοι οι εθνικισμοί που αναπτύχθηκαν στην περιφέρεια και στράφηκαν εναντίον του κεντρικού κράτους. Για να τους ερμηνεύσουμε επαρ-

24. Βλ. το επιχείρημα που υποστήριξε ο γερμανός συνταγματολόγος Dieter Grimm καθώς και άλλοι μελετητές.

κώς πρέπει: Πρώτον, να κατανοήσουμε τόσο τις διαφορές τους όσο και τις λίγες ομοιότητες που παρουσιάζουν καθώς και τους λόγους για τους οποίους ορισμένοι εξελίχθηκαν σε μαζικά πολιτικά κινήματα ενώ άλλοι όχι —σε αντίθεση με τα πρώιμα εθνικιστικά κινήματα της Ανατολικής Ευρώπης. Και δεύτερον, να εντάξουμε τους περιφερειακούς εθνικισμούς στο ευρύτερο δυτικοευρωπαϊκό πλαίσιο, στις σχέσεις που αναπτύσσουν με τους εθνικισμούς του «έθνους-κράτους» και με τα αντίστοιχα κράτη. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας προσέγγισης αντιλαμβανόμαστε τον εθνικισμό ως ένα κατεξοχήν πολιτικό και εξουσιαστικό φαινόμενο· όχι ως φαινόμενο που παραπέμπει μόνο σε πολιτισμικές κατηγορίες ή σε «ταυτότητες».

Τα εθνικιστικά κινήματα της περιφέρειας αυτοπροσδιορίζονταν ως κινήματα «εθνικά» ή τουλάχιστον «εθνοτικά»: μολαταύτα, ο διαχωρισμός τους σε «εθνικιστικά» ή «τοπικιστικά» είναι θέμα ορολογίας. Εθνικιστικά ήταν κατεξοχήν τα κινήματα που αναπτύχθηκαν στη Μεγάλη Βρετανία και στην Ισπανία. Και δεν αναφερόμαστε μόνο στις χαρακτηριστικές ιστορικές περιπτώσεις των Ιρλανδών και των Σκότων στη Μεγάλη Βρετανία ή των Βάσκων και των Καταλανών στην Ισπανία αλλά και στις λιγότερο δυναμικές των Ουαλών ή των «Gallegos». Στη Γαλλία ήταν «τοπικιστικά». Κατά συνέπεια, μπορούμε να χρησιμοποιούμε εξίσου και τους δύο όρους ανεξάρτητα από τις λεπτές διαφοροποιήσεις που αυτοί συνεπάγονται.²⁵

Α. Στα κινήματα του είδους εκπροσωπούνται συλλογικά οράματα, πολιτικά ρεύματα και μαζικές οργανώσεις, οι οποίες μέσω της πολιτικής κινητοποίησης, της πολιτικής οργάνωσης, της άσκησης πίεσης ή ακόμη και βίας επιδιώκουν να επεκτείνουν το πεδίο επιρροής, τα προνόμια και την αυτονομία της περιφέρειας εις βάρος του κεντρικού κράτους. Ξεπηδούν από τη βάση, αν και μερικές φο-

25. Για μια εισαγωγή στο θέμα, καθώς και για τις συγκριτικές πλευρές του βλ. H.J. Puhle, «Nazionalismo periferico, regionalismo e regionalizzazione nell'Europa occidentale del XX secolo», στο F. Andreucci - A. Pescarolo (επιμ.), *Gli spazi del potere*, Φλωρεντία 1989, σ. 199-218, και R. Rose - D.W. Urwin (επιμ.), *Regional Differentiation and Political Unity in Western Nations*, Λονδίνο 1975· S. Rokkan - D.W. Urwin (επιμ.), *The Politics of Territorial Identity*, Λονδίνο 1982· των ίδιων, *Economy, Territory, Identity. Politics of West European Peripheries*, Λονδίνο 1983· P. Torsvik (επιμ.), *Mobilization, Center-Periphery Structures and Nation Building*, Bergen 1981· Tiryakian - Rogowski (επιμ.), *New Nationalisms*.

ρές χειραγωγούνται από τις ελίτ. Περιφέρεια συνιστά κάθε εδαφική οντότητα μεταξύ κρατικής και επαρχιακής οργάνωσης που συνήθως ορίζεται βάσει της γλώσσας ή της διαλέκτου, του πολιτισμού, των παραδόσεων, καθώς και του ιστορικού παρελθόντος. Η θρησκεία είναι ένας επιπλέον υπολογισμός παράγοντας για την περίπτωση της Ιρλανδίας και ειδικότερα της Βορείου Ιρλανδίας. Δεν είναι απαραίτητο όλα τα κριτήρια που αναφέραμε να παίζουν εξίσου, ή ταυτοχρόνως, σημαντικό ρόλο. Κάθε χώρα αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση. Κατά κανόνα οι υπέρμαχοι του περιφερειακού τοπικισμού ή του περιφερειακού εθνικισμού διεκδικούν δικαίωμα αυτοδιάθεσης και αυτοδιοίκησης, θεσμική αποκέντρωση, συμπεριλαμβανομένης και της αποκέντρωσης της γραφειοκρατίας, σεβασμό στους θεσμούς και στις ιδιαίτερες πολιτισμικές παραδόσεις τους. Στρεφόμενοι κατά των βλέψεων και των αιτιάσεων του κεντρικού κράτους, διεκδικούν αυτονομία, επιδιώκουν την απόσχιση ή και την πλήρη ανεξαρτησία τους —είτε οι συνθήκες το επιτρέπουν είτε όχι.

Πριν προχωρήσουμε στην ταξινόμηση και στη συγκριτική ανάλυση²⁶ των κινημάτων της περιφέρειας, θα ήταν χρήσιμο να τεθούν κάποια κρίσιμα ερωτήματα:

1. Γιατί ορισμένες περιφέρειες ευνοούν την ανάπτυξη τοπικιστικών ή εθνικιστικών κινημάτων και άλλες όχι; Γιατί κάποιοι περιφερειακοί ή τοπικιστικοί εθνικισμοί εξελίχθηκαν σε μαζικά πολιτικά κινήματα, ενώ άλλοι διατήρησαν ως μοναδικό σημείο αναφοράς τους κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά;

2. Ποιοι είναι οι φορείς των εθνικιστικών ή τοπικιστικών κινήματων της περιφέρειας; Ποιο το περιεχόμενο τους και ποια η σχέση μεταξύ «εθνικών» και «κοινωνικών» διαιρετικών τομών, μεταξύ κοινωνικο-οικονομικών και άλλων (γλωσσικών, πολιτισμικών, θρησκευτικών) παραμέτρων;

3. Είναι καθοριστικό το μέγεθος της περιφέρειας για την ανάπτυξη τους; Τι ρόλο παίζει η συγκυρία;

4. Εξαρτώνται, και σε ποιο βαθμό, απ' τις διαδικασίες της εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης, από τις μεταναστευτικές τάσεις, τη συνάφεια των γλωσσών και διαλέκτων της περιοχής, τον αλυτρωτικό χαρακτήρα και τους κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς;

26. Για τη μεθοδολογική προβληματική βλ. H.J. Puhle, «Theorien in der Praxis des vergleichenden Historikers», στο J. Kocka - T. Nipperdey (επιμ.), *Theorie und Erzählung in der Geschichte*, Μόναχο 1979, σ. 119-136.

5. Πού οφείλεται το γεγονός ότι ορισμένοι από αυτούς κατάφεραν να εκπλήρωσαν τις προσδοκίες τους ενώ άλλοι όχι; Τι διδάγματα θα μπορούσαν να αποκομίσουν οι όψιμοι υπέρμαχοι του τοπικιστικού ή του περιφερειακού εθνικισμού (Οκκιτανοί) από τους πρωτεργάτες Καταλανούς ή Ιρλανδούς;

6. Οι διαφορετικοί τρόποι κατάτμησης των περιφερειών της Δυτικής Ευρώπης ανταποκρίθηκαν, άραγε, στα αιτήματα των περιφερειακών κινημάτων;

Τα ερωτήματα που τίθενται είναι πολλά και σύνθετα. Σκοπεύω να τα προσεγγίσω με σχηματικό και συνοπτικό τρόπο. Σε κάθε συγκριτική ανάλυση και ειδικότερα στις περιπτώσεις όπου μια θεωρία αποδεικνύεται ανεπαρκής για την ερμηνεία όλων των φαινομένων, το πρώτο βήμα είναι η ταξινόμησή τους σε επιμέρους κατηγορίες. Οι παλαιότερες μελέτες των Alter και Brunn, καθώς και οι πιο πρόσφατες των Mees, Nagel, Helle και άλλων έδειξαν ότι οι κατηγορίες και τα κριτήρια που χρησιμοποίησε ο Miroslav Hroch²⁷ για την περιοδολόγηση των «μικρών εθνών» της ανατολικής και βόρειας Ευρώπης μπορούν να εφαρμοστούν και στον δυτικοευρωπαϊκό χώρο.²⁸ Αν αποπειραθούμε να συσχετίσουμε τις τρεις κατά Hroch μεταβατικές φάσεις των εθνικών κινημάτων (AB: μετάβαση στον πολιτισμικό εθνικισμό· BC: μετάβαση στον πολιτικό εθνικισμό· NS: δημιουργία έθνους-κράτους ή αντίστοιχης πολιτειακής οντότητας) με τρεις κυρίαρχους τύπους εξέλιξης που πραγματοποιούνται στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό πεδίο των αντίστοιχων εθνικών κρατών (AE: αστική επανάσταση· BE: βιομηχανική επανάσταση· OET: οργάνωση της εργατικής τάξης) και ταξινομήσουμε χρονολογικά τις έξι μεταβλητές που προκύπτουν από την παραπάνω σύγκριση, μας δίνεται η δυνατότητα να σκιαγραφήσου-

27. M. Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, Πράγα 1968· επίσης βλ. του ίδιου, *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge 1985.

28. P. Alter, «Nationale Organisationen in Irland 1801-1921», στο T. Schieder - O. Dann (επιμ.), *Nationale Bewegung und soziale Organisation I*, Μόναχο 1978, σ. 1-130· G. Brunn, *Die Organisationen der katalanischen Bewegung 1859-1923*, ό.π. σ. 281-571· L. Mees, *Nacionalismo vasco, movimiento obrero y cuestión social*, Μπιλμπάο 1992· του ίδιου, *Entre nación y clase. El nacionalismo vasco y su base social en perspectiva comparativa*, Μπιλμπάο 1991· K.J. Nagel, *Arbeitserschaft und nationale Frage in Katalonien zwischen 1898 und 1923*, Saarbrücken 1991· A. Helle, «Identitäten und Strategien», και τα σχετικά άρθρα των Mees, Nagel και Helle στο *Geschichte und Gesellschaft*, 20, 1994 (υπό δημοσίευση).

με το χαρακτήρα των εθνικιστικών κινήματων όπως κάθε φορά αυτός διαμορφώνεται από τη σχέση μεταξύ «εθνικών» και κρατικών αναπτυξιακών διαδικασιών. (Βλ. μια πρώτη απόπειρα ταξινόμησης από τον υποφαινόμενο στον πίνακα 1, και ειδικότερα τον πέμπτο, έκτο και έβδομο τύπο). Δε θα σταθώ ιδιαίτερα στην προτεινόμενη ταξινόμηση –αν και θεωρώ ότι προσεγγίζει αρκετά τις

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Πειραματική ταξινόμηση των περιπτώσεων

1. Ενοποίηση:	A - B - AE / Γ - BE - OET
Αγγλία, Γαλλία	
2. Καθυστερημένη ενοποίηση:	
Γερμανία	A - BE / B - (AE)- OET / Γ
3. Ενοποίηση μετά από απομάκρυνση:	
(intergrated dissociation)	
Τσέχοι	A - BE - B / AE - OET - Γ
Νορβηγοί, Φιλανδοί	A - AE / B - BE - Γ - OET
4. Καθυστερημένη απομάκρυνση:	A - B - (AE) - BE - (Γ) - OET
(belated dissociation)	
Εσθονοί, Κροάτες, Σλοβάκοι	
5. Απομάκρυνση μετά από εξέγερση:	
(insurgent dissociation)	
Σέρβοι, Βούλγαροι	A - B - (AE) - Γ - BE - OET
Ιρλανδοί	A - (AE) - B - Γ - BE - OET
6. Διαλυτική αποχώρηση I (ανεπτυγμένη):	
(dissintegrated dissociation I)	
Φλαμανδοί	AE - BE - A - OET
Ουαλοί	AE / BE - A - OET
Καταλανοί	AE - BE - A - OET - B - (Γ)
Βάσκοι	AE - BE - OET - A - B - (Γ)
Βαλλόνοι, Αλσατοί	AE - BE - OET - A - (B-Γ)
7. Διαλυτική αποχώρηση II (υπανάπτυκτη):	
(dissintegrated dissociation II)	
Gallegos, Οκκιτανοί	AE - A - BE - OET - (B)
Βρετόνοι Κορσικανοί	AE - A - BE - OET - B

AE: αστική επανάσταση

BE: βιομηχανική επανάσταση

OET: οργάνωση της εργατικής τάξης

A: μετάβαση στον πολιτισμικό εθνικισμό

B: μετάβαση στον πολιτικό εθνικισμό

Γ: «έθνος-κράτος» (ή αντίστοιχη συγκρότηση) (σύμφωνα με την περιοδολόγηση του M. Hroch)

απόψεις του Hroch— ούτε στις επιμέρους παραμέτρους, π.χ. το ρόλο που διαδραμάτισε η αστική τάξη (αν και σημαντικός, έρχεται δεύτερος σε σχέση με τους άλλους· ιδιαίτερα προβληματική είναι η περίπτωση των Βάσκων), το ρόλο των χωρικών (δείκτης για την ύστερη φάση Β), τη σημασία της αστικοποίησης και της ανάπτυξης των επικοινωνιών (βλ. K. Deutsch), ή τέλος τη σχέση της Α μετάβασης με την ΟΕΤ: δηλαδή αν η μετάβαση στον πολιτισμικό εθνικισμό έπεται ή προηγείται της ανάπτυξης και συλλογικής οργάνωσης των εργατικών κινήματων (αντιπαρ. την περίπτωση των Καταλανών με αυτή των Βάσκων).²⁹

Β. Στη Δυτική Ευρώπη, σε αντίθεση με την Ανατολική, ελάχιστα περιφερειακά ή τοπικιστικά εθνικιστικά κινήματα κατάφεραν να φτάσουν στη φάση Γ, να ξεπεράσουν δηλαδή το προηγούμενο στάδιο της μαζικής πολιτικής κινητοποίησης. Στις εξαιρετικές αυτές περιπτώσεις συγκαταλέγονται τα κινήματα των Καταλανών, των Βάσκων, των Ιρλανδών και κατά πάσα πιθανότητα των Κορσικανών. Στην ανατολική, κεντρική και νοτιοανατολική Ευρώπη η αποσύνθεση των τριών πολυεθνικών αυτοκρατοριών, πριν και μετά το 1918, βοήθησε την ανάπτυξη τέτοιων κινήματων, συνθήκες που ποτέ δε δημιουργήθηκαν στη Δυτική Ευρώπη. Στην προσπάθεια μας να εξακριβώσουμε γιατί λίγα από αυτά κινήματα απέκτησαν καθαρά πολιτικό χαρακτήρα και άλλα όχι, όπως των Callegos και των Οκκιτανών—παρόλο που η εθνική τους ταυτότητα με πολιτισμικά κριτήρια είναι αδιαμφισβήτητη—θα πρέπει πρώτα να εξετάσουμε λεπτομερώς με ποιους τρόπους διαπλέκονται κάθε φορά οι επιμέρους—κοινωνικο-οικονομικοί, γλωσσικοί, πολιτισμικοί και θεσμικοί—παράγοντες. Θα αναφερθώ μόνο σε τέσσερις κατηγορίες:

1. Η πρώτη κατηγορία αφορά τη σχέση μεταξύ υπό ή υπέρ από κοινωνικο-οικονομική άποψη, ανεπτυγμένων περιφερειών και του κεντρικού κράτους στο οποίο ανήκουν (βλ. το ρόλο της ΒΕ). Η μεταβλητή αυτή, αν και είναι σημαντική, δεν ερμηνεύει όλα τα φαινόμενα. Συγκεκριμένα, η ένταση του καταλανικού εθνικισμού από τα μέσα του 19ου αιώνα και το ισχυρό εθνικιστικό κίνημα των Βάσκων από το τέλος του ίδιου αιώνα πηγάζουν κατά πολύ από την ασύμμετρη σχέση οικονομικής υπερανάπτυξης και πολιτικής εκ-

29. Βλ. Hroch, *Social Preconditions*, σ. 125-162· Deutsch, *Nationalism*.

προσώπησης.³⁰ Στην περίπτωση όμως των Φλαμανδών και των Ουαλών, η αντίστοιχου τύπου οικονομική υπερανάπτυξη της περιφέρειας δεν οδήγησε τα εθνικιστικά αυτά κινήματα στη φάση Γ, γιατί η πολιτική και κοινωνική ανάπτυξη δε συμβάδισε με την οικονομική. Τα κινήματα των Φλαμανδών και των Βαλλόνων καθορίστηκαν από τις υπάρχουσες οικονομικές συνθήκες, γι' αυτό και ακολούθησαν διαφορετική τροχιά.³¹ Η πορεία που ακολούθησε το ουαλικό κίνημα προσδιορίστηκε κατά βάση από τον διαφορετικό βαθμό ανάπτυξης Βορρά Νότου, υπερανπτυγμένος Νότος, υπανάπτυκτος Βορράς.³² Η Ιρλανδία, από την άλλη, αγωνίστηκε για την ανεξαρτησία της στηριζόμενη σε ένα ισχυρό, μαζικό, αν και φατριαστικό, εθνικιστικό κίνημα. Η οικονομική υπανάπτυξη της Ιρλανδίας —με εξαίρεση το βορειοανατολικό τμήμα— δε στάθηκε εμπόδιο στην πετυχημένη πορεία του εθνικιστικού της κινήματος: γι' αυτό το λόγο συγκαταλέγεται στην κατηγορία «βίαιη απόσχιση», κατηγορία στην οποία ανήκουν τα υπανάπτυκτα έθνη της νοτιοανατολικής Ευρώπης.³³

2. Η ύπαρξη κοινής γλώσσας και κουλτούρας στην περιφέρεια αποτελεί την ελάχιστη προϋπόθεση για την ανάπτυξη των πολιτισμικών ή ακόμη και των πολιτικών εθνικισμών. Δεν εξασφαλίζει όμως την πολιτική επιτυχία των κινήματων, παράμετρος που καταδεικνύεται από τη δυνατότητα των εθνικιστών να ελέγχουν τουλάχιστον ένα από τα δύο ισχυρά πολιτικά κόμματα της περιφέρειας. Στην Ανδαλουσία και στα Κανάρια Νησιά δεν αναπτύχθηκε ο

30. Βλ. J.J. Linz, «Early State Building»· του ίδιου, «Peripheries within the Periphery?», στο P. Torsvik (επιμ.), *Mobilization*, σ. 335-389· H.J. Puhle, «Baskischer Nationalismus im spanischen Kontext», στο H.A. Winkler (επιμ.), *Nationalismus in der Welt von heute*, Göttingen 1982, σ. 51-81· S.G. Payne, «Nationalism, Regionalism and Micronationalism in Spain», στο *Journal of Contemporary History*, 26, 1991, σ. 479-491. Για ένα ευρύτερο συγκριτικό πλαίσιο μελέτης βλ. J.G. Beramendi - R. Máiz (επιμ.), *Los nacionalismos en la España de la II República*, Μαδρίτη 1991, καθώς και τα συμπεράσματα των πρόσφατων εργασιών στο X.M. Núñez Seixas, *Historiographical Approaches to Nationalism in Spain*, Saarbrücken 1993.

31. R.E.M. Irving, *The Flemings and Wallons of Belgium*, Λονδίνο 1980· M. Quévit, *La Wallonie: L'indispensable Autonomie*, Παρίσι 1982· L. Wilfs, *Honderd jaar Vlaamse beweging*, τρεις τόμοι, Leuven 1977, 1989.

32. Βλ. K.O. Morgan, *Rebirth of a Nation. Wales 1880-1980*, Οξφόρδη 1982· G. Williams, *When was Wales?*, Harmondsworth 1985.

33. Βλ. D.G. Boyce, *The Revolution in Ireland, 1870-1923*, Basingstoke 1988· του ίδιου, *Nineteenth-Century Ireland. The Search for Stability*, Δουβλίνο 1990· J. Lee, *Ireland 1912-1985. Politics and Society*, Cambridge 1989.

πολιτικός εθνικισμός τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια, γιατί στην περίπτωση αυτή η γλώσσα και ο πολιτισμός δε λειτούργησαν ως συνεκτικά στοιχεία του κινήματος. Η μόνη χρονική στιγμή που τα αντίστοιχα κινήματα απέκτησαν λαϊκή υποστήριξη ήταν στις εκλογές μετά το 1980, όπου όμως ο μεγάλος αριθμός των ψήφων που συγκέντρωσαν ήταν κατά βάση ψήφοι διαμαρτυρίας.³⁴ Από την άλλη, στην ισπανική Γαλικία, στην Ουαλία, στην Οκκιτανία ή και στη Βρετανία ή χρήση μιας κοινής καθομιλουμένης γλώσσας δε συνέβαλε στη μετάβαση των εθνικιστικών κινήματων από τη φάση Α του πολιτισμικού εθνικισμού στη φάση Β του πολιτικού εθνικισμού. Στη Σκωτία, αντίθετα, η ανάπτυξη ενός σχετικά εκτεταμένου εθνικισμού δεν επηρεάστηκε από την απουσία ενιαίας καθομιλουμένης γλώσσας.

3. Τρίτος παράγοντας, εξαιρετικής σημασίας, αν και παραμελημένος από την τρέχουσα βιβλιογραφία, είναι κατά τη γνώμη μου η ύπαρξη ή όχι διοικητικών και πολιτικών θεσμών (στο παρελθόν ή στο παρόν) που διαμορφώνονται βάσει της περιφέρειας. Οι περισσότερες μελέτες επικεντρώνονται στην εθνικότητα, στις κοινές μνήμες, στις πολιτισμικές δομές ή στην αποδιάρθρωσή τους. Υποτιμούν το ρόλο των θεσμών, πυρήνα πολλές φορές της ιστορικής διαδικασίας, που δεν ορίζεται απλώς και μόνο από τους μύθους, τα σύμβολα, την πολιτισμική ανταλλαγή, τη γλώσσα, τις πολιτικές ή την αίσθηση του κοινού εθνικού παρελθόντος.

Η ύπαρξη διοικητικών και πολιτικών θεσμών στην Καταλονία ήδη από την εποχή του Μεσαίωνα, καθώς και το καθεστώς αυτονομίας που είχαν διατηρήσει οι βασικές επαρχίες ανά τους αιώνες,³⁵ αποτέλεσαν μαζί με άλλους παράγοντες τη βάση των σύγχρονων περιφερειακών εθνικισμών. Η Γαλικία, που από τους μέσους χρόνους αποτελούσε μέρος του Βασιλείου του Λεόν, δεν εντάσσεται στην προηγούμενη κατηγορία. Σε αυτή την περίπτωση, η έλλειψη τέτοιων θεσμών περιόρισε αναμφισβήτητα τη δράση του γαλλικού εθνικισμού—παρά το αξιοπρόσεκτο και πλούσιο πολιτισμικό παρελθόν του— και τον καθήλωσε στη φάση Β (πολιτικός εθνικισμός). Οι επιπλέον παράγοντες που στάθηκαν εμπόδιο στην

34. Βλ. A. Porras Nadales, *Geografía electoral de Andalucía*, Μαδρίτη 1985· U. Liebert, *Neue Autonomie - Bewegung und Regionalisierung in Spanien. Der Fall Andalusien*, Diss. EUI, Φλωρεντία.

35. Βλ. P. Vilar, *La Catalogne dans l'Espagne moderne*, 2 τόμοι, Παρίσι 1962· T. Otaegui, *Principios constitucionales del Fuero de Vizcaya*, Μπιλμπάο 1976.

εξάπλωσή του ήταν: (1) η καθυστερημένη ανάπτυξη· (2) η έλλειψη εκβιομηχάνισης εκτός από ορισμένους θύλακες στα παράλια· (3) το χαμηλό επίπεδο στον τομέα των επικοινωνιών· (4) η φτώχεια, η απομόνωση και η εξάρτηση των χωρικών —η πολυπληθέστερη «τάξη» του γαλλικού λαού— στα μικρά «minifundisti», και τέλος (5) οι πελατειακές δομές των παραδοσιακών «caciquismo», οι οποίες με την ενσωμάτωση τους στο κεντρικό κομματικό σύστημα εμπόδισαν την αγροτιά της Γαλιτίας να οργανωθεί συλλογικά βάσει εθνικιστικών διεκδικήσεων.³⁶

Αντίστοιχη έλλειψη περιφερειακών θεσμών παρατηρούμε στην Οκκιτανία, στη Βρετάνη και στην Κορσική. Εδώ όμως ο νησιωτικός χαρακτήρας, η ιδιαίτερη και ταραχώδης ιστορία της και τα πελατειακά συμφέροντα τόνωσαν το εθνικιστικό κίνημα.³⁷ Επίσης η αδυναμία που επέδειξε ο ουαλικός εθνικισμός, σε σύγκριση με τον σκοτικό, μπορεί να οφείλεται στις ποσοτικές ή και ποιοτικές διαφορές των περιφερειακών θεσμών, και ειδικότερα στην Ουαλία στην έλλειψη ιδιαίτερων διοικητικών μηχανισμών.

4. Για να κατανοήσουμε καλύτερα τον βίαιο και τρομοκρατικό χαρακτήρα του βορειο-ιρλανδικού και βασκικού εθνικισμού πρέπει να εισαγάγουμε μια τέταρτη κατηγορία: ο βαθμός καταπίεσης και η άσκηση βίας εκ μέρους της κεντρικής εξουσίας προστίθεται στο βαθμό ανάπτυξης, στη γλωσσική ομοιογένεια και στους ιδιαίτερους θεσμούς της περιφέρειας.

Θα αναφερθούμε τώρα σε περιπτώσεις που κατά διαστήματα απασχόλησαν και άλλους μελετητές (όπως ο M. Hechter, T. Nairn και άλλοι) στο πλαίσιο της θεωρίας του «εσωτερικού αποικισμού», στην οποία τονίστηκε ιδιαίτερα η εκμετάλλευση των περιφερειών από την κεντρική διοίκηση.³⁸ Τα σπέρματα αυτής της θεωρίας βρίσκονται στις εθνικιστικές και αντι-ιμπεριαλιστικές θεω-

36. J. G. Beramendi, *Historia do nacionalismo galego*, Vigo 1991· R. Maíz, *O Regionalismo galego: Organización e Ideoloxía (1886-1907)*, La Coruña 1984· J. Cabera, *La nación como discurso. El caso galego*, Μαδρίτη 1992.

37. Για τα γαλλικά κινήματα βλ.: «Minorités nationales en France», *Les Temps Modernes*, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1973, αρ. 324-326· C. Gras - G. Livet (επιμ.), *Régions et régionalismes en France du XVIIIe siècle à nos jours*, Παρίσι, 1977· R. Lafont, *La révolution régionaliste*, Παρίσι 1967· D. Gerdes, *Regionalismus als soziale Bewegung*, Φραγκφούρτη 1985.

38. Βλ. M. Hechter, *Internal Colonialism*, Λονδίνο 1975· T. Nairn, *The break-up of Britain*, Λονδίνο 1981 (2η έκδ.)· R. Lafont, *Décoloniser en France*, Παρίσι 1971· D. Gerdes (επιμ.), *Der Aufstand der Provinz*, Φραγκφούρτη 1980.

ρίες εξάρτησης του Τρίτου Κόσμου. Η ερμηνευτική δυνατότητα της θεωρητικής αυτής προσέγγισης είναι περιορισμένη, αφού μπορεί να εφαρμοστεί μόνο σε υπανάπτυκτες περιοχές και επειδή είναι ανίκανη να εξηγήσει γιατί κάποιες περιοχές ανέπτυξαν πολιτικό εθνικισμό μαζικής εμβέλειας και άλλες όχι.

Όλες αυτές οι κατηγορίες είναι σχηματικές. Η σύγκριση φαινομενικά παρόμοιων εθνικισμών, του καταλανικού και του βασκικού, καταδεικνύει ότι ακόμη και στην περίπτωση αυτή υπάρχουν σημαντικές διαφορές: πρώτον, στους μηχανισμούς ενσωμάτωσης-αποκλεισμού της αστικής και εργατικής τάξης από τα εθνικιστικά κινήματα· δεύτερον, στον τρόπο παγίωσης των ταξικών διαφοροποιήσεων· τρίτον, στις σχέσεις τους με το κεντρικό κράτος· τέταρτον, στις διαφορετικές μορφές αντίστασης στο καταπιεστικό καθεστώς του Φράνκο και τέλος σε λοιπούς παράγοντες όπως στην εδαφική έκταση, στη χρήση βίας και στην αίσθηση ανασφάλειας απέναντι στο ισχυρό «κέντρο».³⁹

Γ. Κλείνοντας το θέμα, θα πρόσθετα μια τελευταία παρατήρηση σχετικά με την «περιφερειοποίηση», όρος που χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια από τους πολιτικούς και κοινωνικούς επιστήμονες.⁴⁰ Η «περιφερειοποίηση» δεν αποτε-

39. Βλ. τις μελέτες που έγιναν από τους Mees και Nagel (σημ. 28), και M. González Portilla, *La formación de la sociedad capitalista en el País Vasco*, 2 τόμοι, San Sebastián 1981· των ίδιων και με άλλους (επιμ.), *Industrialización y nacionalismo*, Βαρκελώνη 1985· J. Termes, *Federalismo, anarcosindicalismo y catalanismo*, Βαρκελώνη 1976· J.P. Fusi, *Política obrera en el País Vasco (1880-1923)*, Μαδρίτη 1975· B. de Riquer, *Lliga Regionalista. La burguesía catalana i el nacionalisme, 1898-1904*, Βαρκελώνη 1977· των ίδιων, *Regionalistes i nacionalistes, 1898-1931*, Βαρκελώνη 1979· P. Vilar (επιμ.), *Història de Catalunya*, τόμ. 5-6, Βαρκελώνη 1987-1988· E. Ucelay da Cal, *La Catalunya Populista*, Βαρκελώνη 1982· J. Corcuera Atienza, *Orígenes, Ideología y Organización del Nacionalismo Vasco (1876-1904)*, Μαδρίτη 1979· A. Elorza, *Ideología del nacionalismo vasco, 1876-1937*, San Sebastián 1978· J.L. de la Granja, *Nacionalismo y II República en el País Vasco*, Μαδρίτη 1986· J.P. Fusi, *El problema vasco en la II República*, Μαδρίτη 1979· Puhle, *Baskischer Nationalismus*· J.J. Linz, *Conflicto en Euskadi*, Μαδρίτη 1986· F.J. Llera Ramo, *Postfranquismo y fuerzas políticas en Euskadi*, Μπιλμπάο 1986· P. Waldmann, *Militanter Nationalismus im Baskenland*, Φραγκφούρτη 1990· R. Gunther κ.ά., *Spain After Franco*, Μπέρκλεϊ 1986· J.J. Linz - J.R. Montero (επιμ.), *Crisis y Cambio. Electores y patridos en la España de los ochenta*, Μαδρίτη 1986.

40. Βλ. σημ. 25 και B. de Marchi - A.M. Boileau (επιμ.), *Boundaries and Minorities in Western Europe*, Μιλάνο 1982· R. Elkar (επιμ.), *Europas unruhige Regionen*, Στουτγκάρδη 1981· M.Kochen - K.W. Deutsch, *Decentralization*, Cambridge, Mass. 1980· R. Kreckel κ.ά., *Regionalistische Bewegungen in Europa*, Opladen

λεσε, σε όλες τις περιπτώσεις, την απάντηση στην πρόκληση των τοπικιστικών ή περιφερειακών εθνικισμών. Οι στόχοι αυτών των κινημάτων ήταν ευρύτεροι.

Η κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη στις προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες ακολούθησε δύο συγκλίνουσες τροχιές που διαμόρφωσαν καθοριστικά τις παραδόσεις των ομοσπονδιακών και ενιαίων κρατών του 18ου και του 19ου αιώνα. Τα παραδοσιακά ομοσπονδιακά κράτη, όπως η Γερμανία, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελβετία, αναγκάστηκαν να γίνουν πιο συγκεντρωτικά για λόγους προγραμματισμού, διοίκησης και γραφειοκρατίας, καθώς επίσης για λόγους που επέβαλαν το κράτος πρόνοιας, η εθνική άμυνα, η ένταξη στα διεθνή οικονομικά συστήματα και στις αγορές τους. Στη Γερμανία δημιουργήθηκε ο όρος «συλλειτουργική ομοσπονδία» (cooperative federalism) για να περιγράψει ακριβώς τη διαδικασία της «συγκεντροποίησης».

Στα παραδοσιακά κεντρικά κράτη της Δυτικής Ευρώπης οι τρόποι οργάνωσης και διευθέτησης συλλογικών συμφερόντων παραπέμπουν σε ένα μακρο-επίπεδο. Παρ' όλα αυτά στις προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες και σε συγκεκριμένο στάδιο της ανάπτυξης τους, παρουσιάζεται η ανάγκη να διαμορφωθούν θεσμοί συμμετοχής, διοίκησης και προγραμματισμού, εκπροσώπησης και ελέγχου που θα λειτουργούν σε ενδιάμεσο επίπεδο, μεταξύ βάσης και κράτους (κορυφής). Ο κεντρικός σχεδιασμός, ο συντονισμός των συλλογικά εκφραζόμενων συμφερόντων και ο μηχανισμός του κράτους πρόνοιας οδηγούν αναπόφευκτα σε ένα βαθμό συγκεντροποίησης· απαραίτητος όμως, για την αποτελεσματική λειτουργία τους είναι και κάποιος βαθμός αποκέντρωσης. Οι ενδιάμεσες μορφές οργάνωσης αξιοποιούν ατομικές πρωτοβουλίες, είναι πιο ευέλικτες και ελέγχονται ευκολότερα.⁴¹

1986· Y. Mény (επιμ.), *Dix ans de régionalisation en Europe. Bilan et perspectives (1970-1980)*, Παρίσι 1982· των ίδιων (επιμ.), *Centres et périphéries. Le partage du pouvoir*, Παρίσι 1983· D. Nohlen - R.O. Schultze (επιμ.), *Ungleiche Entwicklung und Regionalpolitik in Südeuropa*, Bochum 1985· R. Petrella, *La renaissance des cultures régionales en Europe*, Παρίσι 1978· J.-G. Savard - R. Vigneault (επιμ.), *Les États multilignes. Problèmes et solutions*, Κεμπέκ 1975· D. Seers κ.ά. (επιμ.), *Underdeveloped Europe. Studies in Core-Periphery Relations*, Λονδίνο 1979· L.-J. Sharpe (επιμ.), *Decentralist Trends in Western Democracies*, Λονδίνο 1979· M. Straka (επιμ.), *Handbuch der Europäischen Volksgruppen*, Βιέννη 1970.

41. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. H.J. Puhle, *Wohlfahrtsausschuss*· του ίδιου, *Historische Konzepte des entwickelten Industriekapitalismus* «Organisierter

Οι ενδιάμεσες μορφές οργάνωσης αναπτύσσονται σε μια περιοχή ανεξάρτητα από τη δράση ή όχι περιφερειακών εθνικιστικών κινημάτων στο εσωτερικό τους. Ισχυροποιούνται και διαφοροποιούνται ποιοτικά όμως από τοπικιστικούς ή εθνικιστικούς παράγοντες. Η διαδικασία περιφερειοποίησης περιοχών που ανέπτυξαν περιφερειακά κινήματα είναι διαφορετική, και συνήθως πιο σύνθετη, από αυτήν που πραγματοποιείται σε περιοχές όπου δεν έδρασαν αντίστοιχα κινήματα. Στα σύγχρονα δυτικοευρωπαϊκά κράτη, καθώς επίσης και στο εσωτερικό μερικών κρατών όπως η Ισπανία, συναντούμε και τις δύο διαδικασίες. Κοινό στοιχείο όλων των περιπτώσεων είναι η ραγδαία άνοδος των περιφερειακών γραφειοκρατιών, και συνεπώς ο αυξανόμενος αριθμός των γραφειοκρατών στην περιφέρεια. Στον σημαντικό αριθμό των υπαλλήλων που εργάζονταν πολύ πριν συντελεστεί η περιφερειοποίηση—στους δήμους, στις επαρχίες και στα διαμερίσματα μιας χώρας—ήρθε να προστεθεί μια νέα τάξη γραφειοκρατών, που επιβάρυνε σημαντικά τον προϋπολογισμό. Από τη στιγμή που οι στόχοι και τα επιτεύγματα των νέων περιφερειακών αρχών έγιναν λιγότερο προφανή και έχασαν τα πολιτικά τους ερείσματα, η διαδικασία αυτής της εξελιγμένης και παράλληλης γραφειοκρατικοποίησης επικριθήκε σημαντικά· περισσότερο στην Ιταλία από ό,τι στην Ισπανία, και στην Καταλονία από ό,τι στη Murcia.

Καθένα από τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης ανέπτυξε τον δικό του τύπο περιφερειοποίησης: πιο τεχνοκρατικός στη Γαλλία, περισσότερο γραφειοκρατικός και πελατειακός στην Ιταλία—πριν από τις τελευταίες εξελίξεις που οδήγησαν στην κατάρρευσή του. Στο Βέλγιο η ουσιαστική ομοσπονδιοποίηση επιτεύχθηκε μέσω της συναινετικής δημοκρατίας. Στη Μεγάλη Βρετανία οι προσπάθειες αποκέντρωσης στη Σκωτία και στην Ουαλία (που απορρίφθηκαν) συνδυάστηκαν με μεταρρυθμίσεις της τοπικής αυτοδιοίκησης (θεσμός που είναι ισχυρότερος από ό,τι στη δυτικοευρωπαϊκή ήπειρο και ο οποίος σε διάφορους τομείς υποκαθιστά την περιφερειακή διοίκηση) και με τις επανειλημμένες προσπάθειες ανεξαρτητοποίη-

Kapitalismus» und «Korporatismus», στο *Geschichte und Gesellschaft*, 10, 1984, σ. 165-184· των ίδιων, «El Estado español de las autonomías y el sistema federal alemán», στο M. Tuñón de Lara (επιμ.), *Gernika: 50 años después (1937-1987)*, San Sebastián 1987, σ. 245-267, και ICPS (επιμ.), *Le fédéralisme en Europe*, Βαρκελώνης 1991, και πρόσφατα R. Münch, *Das Projekt Europa. Zwischen Nationalistaat, regionaler Autonomie und Weltgesellschaft*, Φραγκφούρτη 1993.

σης της βορείου Ιρλανδίας (που μέχρι τώρα έχουν αποτύχει). Στην Ισπανία η Estado de las Autonomías, με τα τρία επίπεδα «έντασης», αναπτύχθηκε με ένα μη συστηματοποιημένο τρόπο, κάτω από τις ιδιαίτερες συνθήκες της «transición política». Παρ' όλα αυτά η δράση της υπήρξε αποτελεσματική και δεν είναι απίθανο στο μέλλον να εξελιχθεί με συστηματικότερο τρόπο· δεν προτίθεται να ασχοληθώ περισσότερο με την περίπτωση της Ισπανίας στην παρούσα μελέτη.⁴²

Καταλήγοντας θα υποστήριζα ότι όλες αυτές οι επιμέρους διαδικασίες περιφερειοποίησης, παρ' όλες τις αδυναμίες τους, μοιάζουν να στοχεύουν σε μια βιώσιμη, κατά τη γνώμη μου επιθυμητή, και ρεαλιστική οργάνωση των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Η προοπτική αυτή παρέχει τη δυνατότητα αποδοχής πολλαπλών και μη αποκλειστικών ταυτοτήτων: μια ευρωπαϊκή πολιτική ανοικτή σε οποιαδήποτε εθνικότητα, σημαντική ή ασήμαντη, μοιάζει να είναι εξαιρετικά αναγκαία, καθώς τα παραδοσιακά έθνη-κράτη εξακολουθούν να κατέχουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο στο ευρωπαϊκό σκηνικό —αν και δεν αποκλείεται η φάση στην οποία βρίσκονται να αποδειχθεί «μεταβατική».

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι περιφερειακοί εθνικισμοί της Δυτικής Ευρώπης εκπλήρωσαν μια ιστορική αποστολή ως διαμεσολαβητές, ως «κατευναστικοί φορείς» («agents moderateurs»): λειτούργησαν εξισορροπητικά, μετριάζοντας τον αδιάλλακτο, ανταγωνιστικό, σχισματικό χαρακτήρα των εθνικισμών που ανέπτυξαν τα παραδοσιακά ευρωπαϊκά έθνη-κράτη. Καθώς όμως η θέση τους συνεχώς ισχυροποιείται, και λαμβάνοντας υπόψη τον αμφιλεγόμενο χαρακτήρα του εθνικισμού, θα ήταν σοφό να τους «εξευρωπαϊάσουμε» πριν επικρατήσουν θριαμβευτικά.

Μετάφραση: Ζ. Ασημακοπούλου - Ν. Μαρωνίτη

42. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. H.J. Puhle, *Nazionalismo periferico* του ίδιου, *El estado español* Mény (επιμ.), *Dix ans* R. Rose, *Understanding the United Kingdom*, Λονδίνο 1982· J.J. Linz, «Spanish Democracy and the Estado de las autonomías», στο R.A. Goldwin κ.ά. (επιμ.), *Forging Unity out of Diversity*, Ουάσινγκτον 1989, σ. 260-303· F. Fernandez Rodríguez (επιμ.), *La España de las Autonomías*, Μαδρίτη 1985.